

The Gleaner

No 30 (2021)

In Memoriam of Loukia Droulia

Ο Ιάκωβος Αργείος (ca 1660-1736) στην
Πατριαρχική Σχολή

Vasileios Tsiotras

doi: [10.12681/er.36096](https://doi.org/10.12681/er.36096)

Copyright © 2023

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Tsiotras, V. (2024). Ο Ιάκωβος Αργείος (ca 1660-1736) στην Πατριαρχική Σχολή: Νέα στοιχεία και απαντήσεις για έναν παλιό γρίφο. *The Gleaner*, (30), 115–156. <https://doi.org/10.12681/er.36096>

Ο ΙΑΚΩΒΟΣ ΑΡΓΕΙΟΣ (ca 1660-1736)
ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Νέα στοιχεία και απαντήσεις για έναν παλιό γρίφο

I

Εισαγωγικά: Η έως τώρα έρευνα

Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ της Πατριαρχικής Σχολής κατά τις αρχές του 18ου αιώνα στηρίζεται ακόμη και σήμερα, σε πολλά σημεία της, κυρίως στις εργασίες του Μανουήλ Γεδεών και περισσότερο του Τάσου Γριτσόπουλου. Οι δύο αυτοί ιστορικοί προσπάθησαν να καταγράψουν και να ανασυγκροτήσουν τις μαρτυρίες και τις πληροφορίες που είχαν συγκεντρώσει από τις πηγές για τη λειτουργία της σχολής κατά τις πρώτες δεκαετίες του 1700. Η πρώτη διαπίστωση που προκύπτει από τη μελέτη των κειμένων τους είναι ότι οι διαθέσιμες πηγές ήταν ιδιαίτερα φειδωλές για την περίοδο αυτήν ως προς τους δασκάλους —όπως ο Ιάκωβος Αργείος (ca 1660-1736), στον οποίο επικεντρώνεται η παρούσα μελέτη— και τα μαθήματα που αυτοί δίδαξαν στη σχολή· από την άλλη, η σύγχυση, η ασάφεια και η γενικότερη έλλειψη δεδομένων που διακρίνουν τις πηγές έχουν μεταφερθεί και στη σχετική ιστοριογραφία.

Ο Μανουήλ Γεδεών (1851-1943) σε διάφορες εργασίες του αναφέρεται αποσπασματικά στο έργο του Ιάκωβου Αργείου και τις σχέσεις του με τους ισχυρούς εκκλησιαστικούς και λαϊκούς άρχοντες της Κωνσταντινούπολης, ενώ δημοσίευσε ορισμένα κείμενά του· ωστόσο, στο βιβλίο του για την Πατριαρχική Σχολή δεν ήταν καθόλου διαφωτιστικός ως προς τη διδασκαλία του Ιάκωβου σε αυτήν.¹ Αξιολογώντας τις μαρτυρίες και τις

---

1. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Χρονικά της Πατριαρχικής Ακαδημίας. Ιστορικά ειδήσεις περί της Μεγάλης του Γένους Σχολής 1455-1830*, Κωνσταντινούπολη 1883, σ. 136-139· Ο ίδιος, «Φαναριώτικα υπομνήματα», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 3 (1883), 377· Ο ίδιος, *Πατριαρχικά Εφημερίδες: Ειδήσεις εκ της ημετέρας Εκκλησιαστικής Ιστορίας, 1500-1912*, Αθήνα 1936, σ. 239-240· Ο ίδιος, «Ιακώβου Μάνου του Αργείου εγκώμιον εις τον πατριάρχη Γαβριήλ τον από Χαλκηδόνος», στο Μ. Γεδεών,

πληροφορίες παλαιότερων λογίων, όπως ο Καισάριος Δαπόντες (1713/4-1784), ο πατριάρχης Κωνσταντίας Α' (1770-1859), ο Ματθαίος Παρανίκας (1832-1897) και ο Κωνσταντίνος Ν. Σάθας (1842-1914), τόνιζε ότι όλοι οι προηγούμενοι στηρίζονταν κατά κύριο λόγο στο έργο του Δημήτριου Προκοπίου και έθεταν τον Ιάκωβο επικεφαλής της Πατριαρχικής Σχολής από το 1707 μέχρι το 1721, χωρίς όμως επαρκή τεκμηρίωση αλλά και χρήση πρόσθετων πηγών για διασταύρωση των στοιχείων.²

Πιο συστηματικός ο Τάσος Γριτσόπουλος προσπάθησε να διασαφηνίσει τις λεπτομέρειες που αφορούσαν στη δράση και τη διδασκαλία αυτού του προσώπου, που έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από τους συγχρόνους του και έφερε τον ιδιαίτερα εντυπωσιακό τίτλο «ὑπατος τῶν φιλοσόφων τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας».³ Πράγματι, ο Γριτσόπουλος ανασυνέθεσε τις έως τότε γνωστές αλλά διεσπαρμένες και ασύνδετες πληροφορίες για τον βίο και τη δράση του Ιάκωβου Αργείου, όπως αυτές

Αρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1911, σ. 193-206· Ο ἴδιος, *Μνεία των προ εμού: 1800-1863-1913*, Αθήνα 1934, σ. 53· Ο ἴδιος, *Πατριαρχικοί πίνακες, εἰδήσεις ἱστορικαί, βιογραφικαί περὶ των Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ Ἀνδρέου του πρωτοκλήτου μέχρῃς Ἰωακείμ Γ' του ἀπὸ Θεσσαλονίκης (36-1884)*, ἔκδοσις δευτέρα ἐπηρεξημένη ... ὑπὸ Ν. Α. Φοροπούλου, Αθήνα, (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων), 1996, σ. 491.

2. Βλ. Δημήτριος Προκοπίου, «Ἐπιτετημένη ἐπαρίθμησις των κατὰ τον παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν, και περὶ τινων εν τῶ νυν αἰῶνι ανθούντων», στο Κωνστ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ἢ Συλλογή ἀνεκδότων μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. Γ', Βενετία 1872, σ. 499· Κωνσταντίνος Α' ο ἀπὸ Σιναίου, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ο Βυζάντιος, «Περὶ τῆς βυζαντινῆς Πατριαρχικῆς ευκλεοῦς σχολῆς και των εν αὐτῇ διαπρεψάντων καθηγητῶν», στο *Βιογραφία και συγγραφαί αι ἐλάσσονες ἐκκλησιαστικαί και φιλολογικαί καί τινες ἐπιστολαί του αὐτοῦ*, ἐξεδόθησαν μετὰ παραρτήματος ἀδεία και ἐγκρίσει τῆς Μεγάλης του Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὑπὸ του ἐκ Χάλκης Δημητρίου Πασπάλλη, Κωνσταντινούπολη 1866, σ. 353-355· Καισάριος Δαπόντες, «Κατάλογος ἱστορικῶς ἀξιόλογος των καθ' ἡμᾶς χρηματισάντων ἐπισήμων Ρωμαίων καί τινων μεγάλων συμβεβηκότων και υποθέσεων, ἀρχόμενος ἀπὸ του χιλιοστοῦ ἐπτακοσιοστοῦ ἔτους, ἕως του ἐνεστώτος ογδοηκοστοῦ τετάρτου», στο Κωνστ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη...*, ὅ.π., σ. 190· Ο ἴδιος, *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα 1868, σ. 430-431· Ματθαίος Παρανίκας, «Περὶ τῆς εν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς», *Περιοδικόν ΕΦΣΚ* 27 (1900), 313-314.

3. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, τ. Α', Αθήνα, [Βιβλιοθήκη Φιλελευθευτικῆς Ἐταιρείας], 1966, σ. 294-304.

μπορούσαν να εξαχθούν από τους παλαιότερους ιστορικούς –κυρίως μέσα από τη δημοσιευμένη αλληλογραφία του με τους Αλέξανδρο και Νικόλαο Μαυροκορδάτο και τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρύσανθο Νοταρά.⁴ Έτσι, μέσα από την απόπειρα ιστοριογραφικής ανασύνθεσης των στοιχείων από τον Γριτσόπουλο προέκυψαν ορισμένες παραδοχές ή «σταθερές» σχετικά με τον βίο και την εκπαιδευτική δράση του Ιάκωβου: υπήρξε ένας από τους υποτρόφους της σχολής Μανολάκη, μαθητής του Σεβαστού Κυμινήτη, ενώ στις πηγές δεν αναφέρεται προ του 1707 ως διδάσκαλος της Πατριαρχικής Σχολής· το έτος αυτό ανέλαβε τη διεύθυνση της σχολής και ως διακεκριμένος φιλόσοφος και παιδαγωγός ανέπτυξε στενές σχέσεις με τον Αλ. Μαυροκορδάτο· έλαβε τον τίτλο του υπάτου των φιλοσόφων και υπήρξε σπουδαίος ρήτορας, δίδαξε στη σχολή περίπου μέχρι το 1715, ενώ για ένα διάστημα γύρω στα 1717 δίδαξε στη σχολή του Ιασίου και, τέλος, επέστρεψε στα 1719 στην Κωνσταντινούπολη, όπου και πέθανε λίγα χρόνια αργότερα.

Κεντρική και κομβική ιδέα για την κατανόηση της γενικότερης συνεισφοράς του Ιάκωβου στα εκπαιδευτικά πράγματα αποτελεί, για τον Γριτσόπουλο, η στενή σχέση του λόγιου με την οικογένεια Μαυροκορδάτου: σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση ο Ιάκωβος επιλέχθηκε από νο-

---

4. Πρόκειται για επιστολές του Αλ. και Νικ. Μαυροκορδάτου προς τον Ιάκωβο Αργείο και λίγες δικές του, απαντητικές προς αυτούς και προς τον Χρύσανθο Νοταρά, που δημοσιεύθηκαν στο *Επιστολάριον εκ διαφόρων ερανοσθέν και τυπωθέν Πατριαρχεύοντος του Παναγιωτάτου και Θειοτάτου Οικουμενικού Πατριάρχου κυρίου Καλλινίκου προσφωνηθέν δε τοις των Ελλήνων φιλομαθέσι νέοις*, Εν τω του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως Τυπογραφείω, 1804, στο E. Legrand, *Épistolaire grec ou Recueil de lettres adressées pour la plupart à Chrysanthe Notaras, par les princes de Valachie et de Moldavie etc*, Παρίσι 1888, και στο E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, τ. XIV.1-2, *Texte grecești privitoare la istoria Românilor publicate după originale, copile Academiei Române și tipărituri de N. Iorga*, Partea I (1320-1716) και Partea II (1716-1777), Βουκουρέστι 1915-1917. Για την πληρέστερη κατανόηση και αποτίμηση της αλληλογραφίας των Μαυροκορδάτων βασική είναι η μελέτη του Δημήτρη Αποστολόπουλου, «Η επιστολογραφία του Αλέξανδρου και Νικόλαου Μαυροκορδάτου: το πρόβλημα της πατρότητας 43 επιστολικών κειμένων», στο Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος, *Για τους Φαναριώτες: Δοκιμές ερμηνείας & Μικρά αναλυτικά*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 2003, σ. 179-198, όπου τεκμηριώνεται ότι πέντε από τις επιστολές προς τον Ιάκωβο που αποδόθηκαν στον Αλέξανδρο είναι στην πραγματικότητα του Νικόλαου: η παράλληλη ζωή των δύο Μαυροκορδάτων είχε πολλά κοινά στοιχεία ενισχύοντας τη λανθασμένη προσγραφή των επιστολών.

ρίς από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (1641-1709) ως διδάσκαλος των παιδιών του και για τις υπηρεσίες του αυτές αμειβόταν πλουσιοπάροχα.⁵ Η διδασκαλική αυτή σχέση, η οποία συνεχίστηκε αργότερα και με τα παιδιά του Νικ. Μαυροκορδάτου (1680-1730), όταν αυτός ήταν ηγεμόνας της Μολδαβίας και της Βλαχίας (1709-1730), προσδιόρισε αλλά και περιόρισε, κατά τον Γριτσόπουλο, τον Ιάκωβο Αργείο στον ρόλο του «αυλικού» δασκάλου, του μορφωμένου λογίου που παρεπιδημούσε στο αρχοντικό της πλουσιότερης και αριστοκρατικότερης ελληνικής οικογένειας της Κωνσταντινούπολης. Κατά συνέπεια, η διδασκαλία του στην Πατριαρχική Σχολή φαινόταν περιορισμένη, ενώ ο επίζηλος τίτλος που του δόθηκε ήταν απότοκος κυρίως της σχέσης του με τους Μαυροκορδάτους, της μεγάλης εκτίμησης που αυτοί είχαν για το πρόσωπό του αλλά και της πολιτικής επιρροής που ασκούσαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι το καταληκτήριο συμπέρασμα του Γριτσόπουλου ότι, καθώς μετά το 1715 η σχολαρχία του Ιάκωβου Αργείου είναι «επισφαλής», η προσφορά του στην Πατριαρχική Σχολή δεν φαίνεται να είναι όσο μεγάλη εθεωρείτο και σε έκταση χρόνου και σε ποιότητα, έρχεται σε πλήρη αντίφαση με την παραδοχή ότι αρκετοί και σημαντικοί λόγιοι και ιερωμένοι της εποχής αναφέρονται ως μαθητές του.⁶ Η αντιφατικότητα της θεώρησης του Γριτσόπουλου φρονώ ότι οφείλεται κυρίως στις περιορισμένες πηγές που είχε στη διάθεσή του αλλά και στον υπερτονισμό της προσκόλλησης του Ιάκωβου ως ιδιωτικού δασκάλου των Μαυροκορδάτων. Γενικά είναι φανερό ότι ο Γριτσόπουλος προσπαθούσε να συμβιβάσει τα ασυμβίβαστα πολλές φορές στοιχεία των πηγών, προχωρώντας σε επινοήσεις που δεν δικαιολογούνταν από αυτές.

Τις κεντρικές αυτές παραδοχές της θεώρησης του Γριτσόπουλου ακολουθήσαν και οι επόμενοι μελετητές του Ιάκωβου, ο Αγαμέμνων Τσελίκας, ο αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, ο Σοφοκλής Δημητρακόπουλος και ο Βασίλειος Μπακούρος.⁷ Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι

5. Γάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 295: «Είναι προφανές ότι ήτο ούτος διδάσκαλος των τέκνων του Αλεξ. Μαυροκορδάτου αποκλειστικός, θα ημείβετο ηγεμονικώς».

6. Στο ίδιο, σ. 302: η σχολαρχία πέραν του 1715 «κλονίζεται σοβαρώς και καθίσταται επισφαλής [...] Εν τούτοις αριθμούνται αρκετοί και δη κάλλιστοι μαθηταί του Ιακώβου».

7. Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία για την προσωπικότητα του διδασκάλου Ιακώβου του Αργείου, σύμφωνα με άγνωστες επιστολές του», *Πρακτικά Β' Το-*

οι παραπάνω ερευνητές έφεραν στη δημοσιότητα νέα στοιχεία για τη ζωή και τη δράση του Ιάκωβου Αργείου: ο Αγαμέμνων Τσελίκας και ο Ναυκράτιος Τσουλκανάκης δημοσίευσαν άγνωστες επιστολές του λογίου, ο Βασίλειος Μπακούρος δημοσίευσε έναν ρητορικό λόγο, προσφώνημα στον πατριάρχη Καλλίνικο (1698). Εξάλλου, η Πηνελόπη Στάθη και ο Γεώργιος Παπάζογλου με τις εργασίες τους παρείχαν αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία για τον Ιάκωβο, εμπλουτίζοντας τη γνώση μας για τις σχέσεις του με άλλες προσωπικότητες της Πόλης.⁸ Ωστόσο, οι ερευνητές αυτοί δεν συνομιλούν μεταξύ τους και δεν διασταυρώνουν τις πληροφορίες τους, με εξαίρεση τον Σοφ. Δημητρακόπουλο, ο οποίος χρησιμοποίησε την έρευνα του Αγ. Τσελίκα, για να ανασυνθέσει συνολικά ήδη γνωστές πληροφορίες για τον Ιάκωβο.⁹

πικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών (Αργος, 30 Μαΐου-1 Ιουνίου 1986), Αθήνα 1989, σ. 385-404· Σοφοκλής Γ. Δημητρακόπουλος, «Ο Σχολάρχης της Πατριαρχικής Μεγάλης του Γένους Σχολής Ιάκωβος ο Αργεΐος», *Πρακτικά Γ' Τοπικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών (Ναύπλιο, 18-20 Φεβρουαρίου 2005)*, Αθήνα 2006, σ. 321-332· αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ιακώβου Μάνα του Αργεΐου επιστολαί προς τον διδάσκαλον της Πάτμου Μακάριον Καλογεράν», *Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου*, τ. Α', Αθήνα 1984, σ. 133-155· Βασίλειος Μπακούρος, «Η ρητορική παιδεία στην Πατριαρχική Σχολή. Το "Προσφώνημα" των σπουδαστών του 1698 στον Πατριάρχη Καλλίνικο Β' τον Ακαρνάνα», *Η Μελέτη* 4 (2008), 207-259.

8. Πηνελόπη Στάθη, «Ο "σοφώτατος Εσάτ Εφέντης" φίλος και αλληλογράφος του Χρύσανθου Νοταρά», *Ο Εραμιστής* 18 (1986), 57-84, ιδιαιτ. 64, σημ. 42 και 70-71 (για τη σχέση του Ιάκωβου με τον ελληνομαθή οθωμανό λόγιο Εσάτ εφέντη) και Γεώργιος Παπάζογλου, «Κωνσταντίνος Ραφαήλ Βυζάντιος, άγνωστος γραφέας κωδίκων, και ο φαναριώτης λόγιος Νικόλαος Καρατζάς», *Από Φωνής* 2 (2002/2004), 9-32· Ο ίδιος, «Χειρόγραφοι κώδικες του Νικολάου Καρατζά στην Beinecke Library του Πανεπιστημίου του Yale», *Από Φωνής* 2 (2002/2004), 33-74· Ο ίδιος, *Ο λόγιος Φαναριώτης Νικόλαος Καρατζάς και η βιβλιοθήκη των χειρόγραφων κωδίκων του (1705-ci. 1787)*, τ. Α': *Βίος και έργο του Νικολάου Καρατζά*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 58, 83, 218-219, 277, 336, 346-347: ο Καρατζάς συγκέντρωσε στον νυν κώδ. Beinecke ms 295, φ 1^v-4^v, βιογραφικές και εργογραφικές πληροφορίες («άποσημειώσεις») από γνωστές πηγές (λ.χ. τον Δημήτριο Προκοπίου) για τον Ιάκωβο Αργείο («Περὶ τοῦ συγγραφέως»), του οποίου κείμενα παραδίδονται στο συγκεκριμένο χειρόγραφο. Για την πρακτική της συγκρότησης των εισαγωγικών πληροφοριακών σημειωμάτων από τον Καρατζά βλ. Δημήτρης Αποστολόπουλος, *Αρμογή σπαραγμάτων. Νεότερα για τη βιβλιοθήκη Νικολάου και Κωνσταντίνου Καρατζά*, Αθήνα, ΠΕ/ΕΙΕ, 2016.

9. Σοφοκλής Γ. Δημητρακόπουλος, «Ο Σχολάρχης της Πατριαρχικής...», ό.π., σ. 323-332.

Η περιορισμένη γνώση σχετικά με την εκπαιδευτική δράση του Ιάκωβου οδήγησε τη θεώρηση του Γριτσόπουλου σε ορισμένες στρεβλώσεις, οι οποίες ταλαιπώρησαν τη μετέπειτα ιστοριογραφική έρευνα σχετικά με την Πατριαρχική Σχολή στις αρχές του 18ου αιώνα. Σήμερα υπάρχουν περισσότερες πηγές, στοιχεία και τεκμήρια που αφορούν τη ζωή και τη δράση του Ιάκωβου ή Γιακουμή Μάνου ή Μάνα του Αργείου και ιδιαίτερα τη διδασκαλία του στη σχολή, τη σχέση του με τον Μακάριο Καλογερά (ca 1680-1737) και τη σχολή της Πάτμου, αλλά και τη συγγραφική του παραγωγή και την παιδαγωγική του σκέψη. Η σχέση του Ιακώβου Μάνου με τους Μαυροκορδάτους έχει διευκρινιστεί επαρκώς και τεκμηριωθεί με πολλά στοιχεία από τον Αγαμέμνονα Τσελίκα, μέσα από την αλληλογραφία του Ιάκωβου και των δύο Μαυροκορδάτων. Οι επιστολές που διέσωσε ο φαναριώτης λόγιος Νικόλαος Καρατζάς στον κώδικα 1557 (φ. 107-116) της Βιβλιοθήκης Χίου «Ο Κοραής» διευκρινίζουν και επεξηγούν ορισμένες σκοτεινές λεπτομέρειες της σχέσης του Ιάκωβου, ιδίως με τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο, όταν αυτός είχε αναλάβει την ηγεμονία της Βλαχίας (1719-1730).¹⁰ Ωστόσο, δεν τεκμηριώνεται η εικασία του Γριτσόπουλου ότι ο Ιάκωβος δίδαξε για μεγάλο χρονικό διάστημα στη σχολή του Ιασίου, καθώς από τις επιστολικές πηγές προκύπτουν στοιχεία μόνο για κάποιο/α ταξίδι/α του Ιάκωβου στο Βουκουρέστι—όχι στο Ιάσιο— γύρω στα 1717 και τις δυσκολίες επικοινωνίας του με τον ηγεμόνα, πρώην μαθητή του, λόγω κάποιων διαβολών εις βάρος του λογίου.¹¹

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιαστούν τα νέα στοιχεία τα οποία προέκυψαν από τον εντοπισμό και τη μελέτη άγνωστων χειρόγραφων πηγών αλλά και από τη συνδυαστική ανάγνωση και συνέξταση ήδη γνωστών κειμένων και της δημοσιευμένης αλληλογραφίας του λογίου.¹² Τα στοιχεία αυτά ανατρέπουν την κυρίαρχη παραδοχή του

10. Βλ. την αναλυτική περιγραφή του κώδικα Καρατζά από τον Αγαμέμνονα Τσελίκα, *Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά χειρόγραφα της βιβλιοθήκης της Χίου «Ο Κοραής»*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Κοραή (Χίος), 1984, σ. 33-50, ιδιαιτ. 43-44 («Τού σοφωτάτου διδασκάλου κύρ Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου ἐπιστολαί»).

11. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 299-302· ορθότερα αποτιμά τα τεκμήρια ο Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ό.π., σ. 388-389.

12. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Αγαμέμνονα Τσελίκα, την κ. Βενετία Χατζοπούλου και την κ. Χριστίνα Κόσσυβα του Ιστορικού και Παλαιογραφικού αρχείου/MIET, τον

Τάσου Γριτσόπουλου σχετικά με τον αποκλειστικό ρόλο του Ιάκωβου ως οικιακού δασκάλου των Μαυροκορδάτων αλλά και την περιορισμένη χρονικά διδασκαλία του στην Πατριαρχική Σχολή. Μέσα από αυτά τα νέα δεδομένα καθίσταται δυνατό να μελετηθεί και να ιχνηλατηθεί η διδακτική σταδιοδρομία του Ιάκωβου Μάνου ως καθηγητή του επιστημονικού τμήματος της σχολής από τα τέλη της δεκαετίας του 1690 έως και τον θάνατό του γύρω στα 1735/6. Στην εργασία αυτή εξάλλου γίνεται προσπάθεια να ανασυγκροτηθούν οι διάσπαρτες πηγές, τεκμήρια και πληροφορίες που έχουν εντοπιστεί σε τέσσερις κύριους άξονες: α) Το χρονολόγιο της διδακτικής σταδιοδρομίας του Ιάκωβου στην Πατριαρχική Σχολή, β) το Πρόγραμμα Σπουδών της σχολής επί Ιακώβου, γ) οι παιδαγωγικές του ιδέες για τη διδασκαλία και τη μάθηση, όπως προκύπτουν κυρίως μέσα από τις επιστολές του, δ) το δίκτυο των σχέσεών του με ισχυρές προσωπικότητες της εποχής του και η ιδιαίτερη σχέση του ως μέντορα και πνευματικού καθοδηγητή με τους καθηγητές και τους σπουδαστές της σχολής της Πάτμου.

II

Το χρονικό της διδασκαλίας του Ιάκωβου στην Πατριαρχική Σχολή

1. Τα πρώτα χρόνια στη σχολή: σπουδαστής και διδάσκαλος

Η ανασύνθεση του χρονολογίου της εκπαιδευτικής δράσης του Ιάκωβου Αργείου είναι μία διαδικασία η οποία προϋποθέτει την αξιοποίηση πολλών πληροφοριών που προέρχονται από διάφορες πηγές, κάποιες από τις οποίες ήταν ήδη γνωστές και κάποιες εντελώς άγνωστες. Η παλαιότερη μαρτυρία που έχουμε για τον Ιάκωβο χρονολογείται στα 1684: στο χειρόγραφο 679 της Βιβλιοθήκης του Μετοχίου Παναγίου Τάφου Κωνστα-

---

κ. Αντώνη Χατζηχρήστο και την κ. Αγγελική Κοκκίνη του Τμήματος Χειρογράφων/ΕΒΕ, και την κ. Gabriela Dumitrescu της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας για τη φιλοξενία και την προθυμία αποστολής ψηφιακών αντιγράφων των χειρογράφων που μελετώνται στην παρούσα εργασία. Επίσης η πρόσφατη ψηφιοποίηση των ελληνικών κωδίκων της Βρετανικής Βιβλιοθήκης κατέστησε προσιτά τα σχετικά με την έρευνά μου χειρόγραφα, ενώ ο πατμιακός κώδικας που αναφέρεται παρακάτω μελετήθηκε παλαιότερα από μικροταινία του ΠΕ του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

ντινουπόλεως είναι αντιγραμμένο το υπόμνημα του Θεόφιλου Κορυδαλλέα στη *Φυσική Ακρόαση* του Αριστοτέλη (με τον τίτλο *Εἰς φιλοσοφίαν προδιόκησις*) από τον Ιάκωβο Αργείο, σύμφωνα με το σημείωμα (φ. θ') του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παρθένιου (1737-1766), που ήταν ένας από τους μαθητές του: «ἐκ τῶν ἰδιογράφων τοῦ διδασκάλου ἡμῶν καὶ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων κυρίου Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου». Στο κύριο βιβλιογραφικό σημείωμα που υπάρχει στο τέλος του κειμένου (σ. 824) αναφέρεται ότι το αντιγραφικό έργο τελείωσε στις 17 Δεκεμβρίου 1684: «Τέλος τῶν ὀκτῶ τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως βιβλίων καὶ τῶ Θεῶ ἡμῶν δόξα πολλή καὶ χάρις ἄπειρος. Ἔλαβε τέλος ἡ παροῦσα βίβλος τῆς γραφῆς ἐν ἔτει ἀπὸ τῆς βροτείου γένους ἐλευθερώσεως χιλιοστῶ ἑξακοσιοστῶ ὀγδοηκοστῶ τετάρτῳ, μηνὸς Δεκεμβρίου ἑπτὰ ἐπὶ δέκα». ¹³ Με άλλα λόγια προέρχεται από τα χρόνια των σπουδών του στο ανώτερο τμήμα της Πατριαρχικής Σχολής, όταν διδάσκαλος των φιλοσοφικών μαθημάτων ήταν ο Σεβαστός Κυμινήτης (έως το 1682) ή ο Αντώνιος Σπαντωνής. ¹⁴ Με βάση τις πληροφορίες που έχουμε για την οργάνωση του ανώτερου τμήματος της Πατριαρχικής Σχολής της Κωνσταντινούπολης, και κυρίως της Ηγεμονικής Ακαδημίας του Βουκουρεστίου, που ακολουθεί κατά κάποιον τρόπο το πρότυπό της, η διδασκαλία της *Φυσικῆς Ακροάσεως* τοποθετούνταν στα τελευταία έτη των σπουδών, ενώ η φιλοσοφική διδασκαλία έκλεινε και ολοκληρωνόταν με το *Περὶ ψυχῆς* και τη *Μεταφυσική*. ¹⁵ Πιστεύω λοιπόν

13. Για την περιγραφή του κώδικα βλ. Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τ. 5, Πετρούπολις 1915 [φωτοαναστατική έκδοση, Βρυξέλλες 1963], σ. 230-231. Τα δύο βιβλιογραφικά σημειώματα δημοσιεύουν ο Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ὁ.π., σ. 385-386 σημ. 2 και ο Γιάννης Καράς, *Οι επιστήμες στην Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα και έντυπα*, τ. Β': *Οι επιστήμες της φύσης*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1993, σ. 170, αριθ. 11. Πβ. Λίνος Πολίτης - Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αιώνας: Συνοπτική καταγραφή», *Δελτίο του Ι.Π.Α. του Μ.Ι.Ε.Τ.* 6 (1994), 453. Το σημείωμα του Παρθένιου συνεχίζει επισημαίνοντας ότι το χειρόγραφο «Ἀφιερῶθη τῶ Παναγίῳ Τάφῳ παρὰ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ κυρίου Μάρκου εἰς μνημόσυνον τοῦ γράψαντος».

14. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ὁ.π., σ. 294.

15. Σύμφωνα με το συνοπτικό Πρόγραμμα Σπουδών της Αυθεντικής Ακαδημίας του Βουκουρεστίου («Περὶ τῶν διδασκάλων τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ σχολῆς καὶ τί ἕκαστος αὐτῶν ὀφείλει διδάσκειν, 1707, Αὐγούστου») η σειρά των επιστημονικών μαθημάτων που δίδασκε ο πρώτος τη τάξει διδάσκαλος ήταν: «α' λογικήν, β' ρητορικήν, γ' τὴν φυσικὴν ἀκρόασιν, δ' τὸ περὶ οὐρανοῦ, ε' τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, ζ' τὸ

ότι στα 1684 ο Ιάκωβος βρισκόταν σχεδόν στη μέση και όδευε προς το τέλος των σπουδών του, τις οποίες μπορούμε να υποθέσουμε ότι ύστερα από δύο ή τρία το πολύ χρόνια ολοκλήρωσε, γύρω στα 1686/7. Η συνήθης διάρκεια των σπουδών στο φιλοσοφικό τμήμα της Ακαδημίας ήταν πέντε έτη, εφόσον βέβαια δεν μεσολαβούσαν έκτακτα γεγονότα (λοιμοί, ταραχές, έλλειψη χρηματοδότησης), που οδηγούσαν στην αναστολή της λειτουργίας της.¹⁶

Κατά τη διάρκεια των σπουδών του προφανώς η φιλομάθεια και ικανότητά του προσέελυσε το ενδιαφέρον των δασκάλων του στην Πατριαρχική Σχολή, η οποία τότε ήταν υπό την εποπτεία του πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσιθέου, στενού συνεργάτη του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, που ήταν Μέγας Διερμηνέας/δραγουμάνος της Υψηλής Πύλης. Η είσοδος του λογίου στον οίκο των Μαυροκορδάτων πρέπει να τοποθετηθεί γύρω στις αρχές της δεκαετίας του 1690, οικογένεια στην οποία προσέφερε τις υπηρεσίες του ως διδάσκαλος για τουλάχιστον 20-25 χρόνια. Με άλλα λόγια, πιστεύω ότι η χρονολόγηση Οκτώβριος 1692-Μάρτιος 1693 που προτείνει ο Αγαμέμνων Τσελίκας για την έναρξη αυτής της διδασκαλικής σχέσης δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα.¹⁷ Κάποια στιγμή, μετά την αναδιοργάνωση της σχολής από τον πατριάρχη Καλλίνικο Β΄

περί ψυχής, ζ΄ και τελευταίον τήν μεταφυσικήν», βλ. E. Hurmuzaki, *Documente...*, ό.π., τ. XIV.1, σ. 392. Για τα μαθήματα που διδάσκονταν στην Πατριαρχική Σχολή κατά τα έτη 1676-1679 είναι ενδεικτική η επιστολή του Αθανάσιου Λεοντάρη, μαθητή του Κυμινήτη, όπου αναφέρονται «τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, τὰ τοῦ Ἀφθονίου περὶ ῥητορικῆς προγυμνάσματα, τὰ λεγόμενα θέματα, τὸ περὶ ῥητορικῆς τέχνης τοῦ Κορυδαλλέως ἐγχειρίδιον», βλ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 251 και Γ. Παπάζογλου, «Και πάλι περί Σεραφείμ Τζεβρενού του Θασίου (νέα άγνωστα χειρόγραφα)», *Από φωνής* 1 (2000/2001), 124-125.

16. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Χρονικά της Πατριαρχικής...*, ό.π., σ. 121: γράφει ο Θεόδωρος, μαθητής και αυτός του Κυμινήτη: «τοῦ φροντιστηρίου, ἐν ᾧ πενταετῆ διέτριψα χρόνον». Βέβαια, η λειτουργία των σχολείων επί οθωμανικής κυριαρχίας δεν ήταν απρόσκοπτη ούτε η φοίτηση των μαθητῶν ήταν κανονική, βλ. Αγγελική Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Τα μαθηματάρια των ελληνικῶν σχολείων της Τουρκοκρατίας: διδασκόμενα κείμενα, σχολικά προγράμματα, διδακτικές μέθοδοι, Συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής παιδείας*, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1993, σ. 9-13.

17. Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ό.π., σ. 386: «σύμφωνα με τις υπάρχουσες πηγές», οι οποίες όμως δεν κατονομάζονται, πβ. και Σοφοκλής Γ. Δημητρακόπουλος, «Ο Σχολάρχης της Πατριαρχικής...», ό.π., σ. 323-324.

τον Ακαρνάνα (1691), ο Ιάκωβος εντάχθηκε στο διδακτικό προσωπικό της Πατριαρχικής Σχολής ως αριστούχος απόφοιτος αυτής. Υπέρ αυτού του γεγονότος συνηγορεί η μαρτυρία του Μακάριου Καλογερά αλλά και η ύπαρξη του προσφωνητικού λόγου που εκφωνήθηκε το Πάσχα του 1698 για τον πατριάρχη Καλλίνικο: «Τῷ παναγιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ πατριάρχει κυρίῳ κυρίῳ Καλλινίκῳ προσφώνημα εὐχαριστήριον προσφωνηθὲν παρὰ τῶν σπουδαστῶν».¹⁸ Το πατριαρχικό σιγίλλιο του 1691 προέβλεπε ότι οι μαθητές της σχολής οφείλουν να εξασκούνται στο μάθημα της ρητορικής και της ομιλητικής, να συγγράφουν και να εκφωνούν, ως τεκμήριο της ικανότητάς τους, ρητορικούς λόγους ενώπιον κοινού. Πιο συγκεκριμένα, προβλεπόταν η εκφώνηση μία φορά τον χρόνο, τη Δευτέρα της Διακαινησίμου, ενός εγκωμιαστικού λόγου προς τιμήν του εκάστοτε πατριάρχη: φαίνεται ότι ο λόγος αυτός προοριζόταν να εκφωνείται εκ μέρους των μαθητών και μπορεί να θεωρήσει κανείς ότι τον εκφωνούσε κάποιος από τους αριστούχους τελειόφοιτους σπουδαστές ή κάποιος από τους διδασκάλους.¹⁹

Έτσι λοιπόν ο λόγος του 1698 εκφωνήθηκε, σύμφωνα με τον Μακάριο Καλογερά, από τον Ιάκωβο Αργείο ως διδάσκαλο προφανώς της Πατριαρχικής Σχολής, παρουσία όλων των μαθητών του, οι οποίοι παρίσταντο σε δημόσιο χώρο ενώπιον του οικουμενικού πατριάρχη και της συνόδου. Ο Ιάκωβος έγραψε για τον Καλλίνικο ότι με τις προσπάθειές του «ἀνεκαλέσατο καὶ ἀνεκτήσατο αὐτὴν [sc. τὴν παιδείαν] πεπονηκυῖαν, καὶ τῇ φθορᾷ προσπελάσασαν, φροντιστηρίων ἐπιστρεφομένη, καὶ καθηγητὰς ἐν αὐτοῖς προσθησαμένη, συντάξῃσιν οὐκ εὐκαταφρονήτοις τῆς ἡμῶν αὐτῶν ἐπιδόσεως ἀντιποιοιμένους ἐς τὰ μάλιστα».²⁰

18. Δημοσιεύθηκε από τον Βασίλειο Μπακούρο, «Η ρητορική παιδεία...», ό.π., από τον κώδ. Γενικών Αρχείων του Κράτους, Συλλογής Περικλέους Ζερλέντη, αρ. 1 (φάκελος Κ 36)· βλ. περιγραφή από τον Διον. Α. Ζακυθινό, «Κατάλογος της συλλογής Περικλέους Ζερλέντη», *Επετηρίς Εταιρείας Βοζαντινών Σπουδών* 13 (1937), 293.

19. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Χρονικά της Πατριαρχικής...*, ό.π., σ. 123-124, όπου γίνεται αναφορά στη σχετική πρόβλεψη του σιγιλίου του 1691 για την υποχρέωση των μαθητών να συγγράφουν επαινετικούς λόγους και αργότερα, «Γαβριήλ του Γ' πατριαρχούντος, απεφασίσθη ίνα κατά την εορτήν του Πάσχα εκ μέρους των φοιτητών παρισταμένων τω οικουμενικῷ πατριάρχει εἰς των διδασκάλων προσφωνῆ τα δέοντα».

20. Βασίλειος Μπακούρος, «Η ρητορική παιδεία...», ό.π.

Η εντύπωση που προκάλεσε αυτός ο λόγος στον νεαρό τότε Μακάριο και τους άλλους μαθητές της σχολής ήταν τόσο έντονη, ώστε σχεδόν ύστερα από 35 έτη θυμόταν την αρχή του λόγου αυτού («ἔτι μέμνημαι τοῦ προσφωνητικοῦ αὐτῆς, ὅπερ ἐποίησε πρὸς τὸν ἀοίδιμον πατριάρχην κὺρ Καλλίνικον, ἔνθα προοιμιαζόμενος ἐχρήσω ἐκεῖνο τὸ προφητικόν, («οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενός, ἐγὼ δὲ κατὰ πάντα κενός, πῶς ὀφθήσομαι σοι;»)²¹ και τη χρησιμοποίησε σε επιστολή του για να θυμίσει στον διδάσκαλό του αυτή την παλιά ιστορία. Η επιστολή μπορεί με ασφάλεια να χρονολογηθεί στον Μάρτιο ή Απρίλιο του 1735, καθώς την απάντηση του Ιάκωβου («οὐ κενά, ὡς σὺ φῆς, ὃ θαυμάσιε, οὐ κενά, ἀλλὰ εὐχῶν μεστὰ ἦν») την εντόπισα ανάμεσα στις επιστολές που δημοσίευσε ο Τσουλκανάκης και φέρει χρονολογία 30 Απριλίου 1735 («αψλὲ' Ἀπριλίου λ'»).²² Ας διαβάσουμε την επιστολή που παραδίδεται στον κώδ. Μετοχίου Παναγίου Τάφου 567, φ. 87^v-88^r:²³

Μακάριος Καλογεράς
(Πάτριος, Μάρτιος/Απρίλιος 1735)

Πρὸς Ιάκωβο Αργεῖο
(Κωνσταντινούπολη)

Διδάσκαλέ μου πρότατε καὶ σοφώτατε κύριε κὺρ Ἰάκωβε

Ἀσπάζομαι ἐν Κυρίῳ τὴν σεβασμίαν σου δεξιὰν ὁμοῦ καὶ ὁ σὸς Γερασίμος καὶ πάντες οἱ ἐνταῦθα οἱ τῶν σῶν μαθημάτων ἀπολανόντες. Χαιρετῶ ἐν Κυρίῳ καὶ τὸν σὸν ἀνεψιὸν καὶ λογιώτατον κὺρ Μάρκον, καὶ εὐγενέστατον γαμβρὸν καὶ ἀνεψιάν, τὴν νέαν Ὑπατίαν καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας ὡς οἰκείους, ἀδελφούς καὶ χαιρετῶ καὶ περὶ πολλοῦ τίθεμαι τὴν ὁῶσιν αὐτῶν καὶ εὐσεβῆ καὶ κατὰ Χριστὸν πολιτείαν· εἰ δὲ οὐ γράφω συνεχῶς, τοῦτο μὴτ' ὑπολαβέτω ἡ βαθεῖα σου σύνεσις λήθης κήνυμα, ἀλλ' ἵνα μὴ παρέχω αὐτῇ πράγματα, καὶ τὸ μέγιστον, ὅτι ἔτι μέμνημαι τοῦ προσφωνητικοῦ αὐτῆς, ὅπερ ἐποίησε πρὸς τὸν ἀοίδιμον πατριάρχην κὺρ

21. Ἐξοδος 34, 20.

22. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ἐπιστολαί...», ὁ.π., σ. 154, επιστ. 14.

23. Τὴν επιστολή αὐτή εντόπισε ὁ Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες...*, ὁ.π., σ. 491, σημ. 6, στον κώδ. ΜΠΓ 495 (=567) συσχετίζοντάς την εὐστοχα με τον εγκωμιαστικό λόγο του Ιάκωβου· πβ. καὶ Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, ὁ.π., τ. 5, σ. 120-121: «Ἐπιστολαὶ Μακαρίου τοῦ Πατρῆου». Ἡ μαρτυρία του Μακαρίου εἶναι ἰσχυρὴ καὶ ἀναιρεῖ τυχόν ἀμφιβολίες γιὰ τὴν πατρότητα ἢ τον εκφωνητὴ του λόγου αὐτοῦ. Ἡ σχετικὴ επιχειρηματολογία γιὰ τὸ προφανές αὐτὸ θέμα ἀπὸ τον Βασίλειο Μπακούρο, «Ἡ ρητορικὴ παιδεία...», ὁ.π., θεωρῶ ὅτι εἶναι υπερβαλλόντως περιπεπλεγμένη.

Καλλίνικον, ἔνθα προοιμαζόμενος ἐχρήσω ἐκεῖνο τὸ προφητικόν, «οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενός, ἐγὼ δὲ κατὰ πάντα κενός, πῶς ὀφθήσομαί σοι;» Ἄλλ' ἔχω τι τῶν κενοφώνων ὑψηλότερον, τὴν σὴν διάπτυρον εὐσέβειαν καὶ πρὸς με τὸν ἐλάχιστον ἄνωθεν ἐν πᾶσι πατρικὴν σου φιλοστοργίαν. Ταύτη θαρρῶν καὶ μόνη καὶ γράφω καὶ γράφω τὴν διὰ τῶν λόγων εὐγνωμοσύνην.

Ταῖς προλαβούσαις ἐτόλμησα καὶ ἔγραφα πολλοῖς κατὰ τῶν θρυλουμένων αὐτόθι ἀθέων, καὶ μοι ἀπεκρίθη ὁ κύριος Σεραφεῖμ ὅτι ἡ φήμη ἢ περὶ αὐτῶν ἀδέσποτος, καὶ εἶθε εἶη τοιαύτη, ἀλλὰ κανὼν τις πολύστιχος ἀνεπίγραφος ἦλθε μέχρι τῆς ἐσχατιᾶς ταύτης στηλιτεύων ἐκείνους. Ἐγὼ οὐ τοσοῦτον δεδιὼς μὴ ποτε πύθη ἢ ἀνώλεθρος καὶ ἀρχικωτάτη τῶν ὄντων αἰτία, ἔγραφα, ἀλλὰ μάλιστα ζηλῶν τὴν σὴν θεοσέβειαν καὶ τότε οὐκ ἐπέστειλα αὐτῇ, ἵνα μὴ διαβολὴν τινὰ προσάψω ὡς δῆθεν προτρέψασῃ με εἰς τοιαῦτα γράμματα, καὶ νῦν παρακαλῶ, σημειώσαι μοι τὸ ἀληθές, ὅτι μέχρι τοῦ νῦν ἀπαράκλητος μένω.

Ταῦτα χάριτι τῆς ὀφειλομένης προσκυνήσεως, αἱ δὲ πατρικαὶ σου εὐχαὶ εἶησαν μετ' ἐμοῦ ἐν βίῳ παντί.

Ο Ιάκωβος λοιπόν, ἡδὴ ἀπὸ τα μέσα τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 17ου αἰώνα, ἦταν ενταγμένος στο διδακτικὸ προσωπικὸ τῆς σχολῆς, ἐνὸς παράλληλα συνέχιζε νὰ προσφέρει τὶς υπηρεσίες του ὡς δάσκαλος στο αρχοντικὸ τῶν Μαυροκορδάτων, διδάσκοντας τοὺς γιους τοῦ Νικόλαο καὶ Ἰωάννη (1684-1719), ὄντας ταυτόχρονα ἕνας ἀπὸ τοὺς πιο ἐμπιστοὺς ἀνθρώπους τοῦ πατρὸς Μαυροκορδάτου. Θὰ μπορούσαμε νὰ εικάσουμε ὅτι κατὰ τα ἔτη τῆς μαθητείας του στὴ νέα Πατριαρχικὴ Ακαδημία (τὴ Σχολὴ Μανολάκη) καὶ ὁ ἴδιος υπῆρξε μαθητὴς τοῦ σοφοῦ Αλέξανδρου;²⁴ Ο Μανουὴλ Γεδεών, παρερμηνεύοντας τὶς πληροφορίες τῶν πηγῶν, καὶ κυρίως τὸν Προκοπίου, κατέταξε τὸν Ιάκωβο στους μαθητὲς τοῦ Αλέξανδρου στὴ σχολή.²⁵ Ωστόσο, αὐτὸ θὰ προϋπέθετε μίαν πολὺ πρῶιμη εἰσοδὸ τοῦ στὴ σχολή, ἀρκετὰ χρόνια προ τοῦ 1680, καὶ μάλλον πρέπει

24. Ο Αλέξανδρος δίδαξε κατὰ τα ἔτη 1665-1671/2 στὴ Σχολὴ Μανολάκη, ποῦ υπαγόταν τότε στο Πατριαρχεῖο τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐξέφραζε νέες κοινωνικὲς καὶ οικονομικὲς δυνάμεις, ὅπως τονίζει ὁ Δημήτρης Αποστολόπουλος, «Διδάσκοντας φυσιολογία τὸν 17ο αἰώνα στὴν Κωνσταντινούπολη», στὸ Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος, *Για τοὺς Φαναριώτες...*, ὅ.π., σ. 83-99.

25. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς...*, ὅ.π., σ. 117-118.

να αποκλειστεί. Μαθητής του λοιπόν στη σχολή δεν ήταν, υπήρξε όμως ασφαλώς συνομιλητής και συζητητής, όχι μόνο ακροατής αλλά και αναγνώστης των απόψεών του σε πολλές κατ' ιδίαν συνομιλίες με τον σοφό φαναριώτη κατά την πολύχρονη σχέση τους, όπως συχνά ο ίδιος ανέφερε στους μαθητές του στη σχολή, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Δημήτριου Προκοπίου: «ἐκ τῆς χρονίου συνδιατριβῆς καὶ συνομιλίας τοῦ μακαρίτου αὐθέντου κυρίου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου [...] πολλὰ ἐκ τῆς πολυχεύμονος ἐκείνης πηγῆς ἠρύσατο σοφίας νάματα, ὡς πολλάκις αὐτοῦ ἀκηκόαμεν ζῶση φωνῇ μαρτυροῦντος, ὅσοι γεγονάμεν ἀκροαταὶ αὐτοῦ».²⁶

Ποια μαθήματα δίδασκε όμως ο Ιάκωβος πριν από το 1700; Προφανώς δίδασκε ρητορική και ομιλητική, ένα μάθημα που σηματοδοτούσε τη μετάβαση από το μέσο τμήμα των εγκυκλίων σπουδών στο ανώτερο τμήμα των επιστημονικών σπουδών ή των φιλοσοφικών μαθημάτων. Ήδη από την εποχή αυτή η διδασκαλία των θεωρητικών της αρχαίας ρητορικής (Αριστοτέλη, Ερμογένη, Αφθόνιου) όπως και η αριστοτελική λογική θεωρούνταν μαθήματα εισαγωγικά του ανώτερου τμήματος σπουδών, καθώς η γνώση τους ήταν προαπαιτούμενη για τη μελέτη των υπόλοιπων φιλοσοφικών μαθημάτων. Την ίδια εποχή προϊστάμενος και καθηγητής στο ανώτερο φιλοσοφικό τμήμα ήταν ο Αντώνιος Σπαντωνής, ο οποίος δίδασκε στα 1696/7 τη *Φυσική* του Αριστοτέλη από το Ύπόμνημα του Κορδαλλέως, όπως σημείωσε ο μαθητής του, ιερομόναχος Σεραφείμ ο Θάσιος, σε δύο χειρόγραφα, τον κώδ. Βασιλικής Βιβλιοθή-

26. Ο Δημήτριος Προκοπίου, μαθητής του Ιάκωβου στην Πατριαρχική Σχολή, συνέγραψε στα 1721 υπό την καθοδήγηση του Νικόλαου Μαυροκορδάτου και για χάρη του γερμανού φιλόλογου Ιωάννη Αλβέρτου Φαβρίκιου έναν κατάλογο λογίων Ελλήνων της εποχής του, την *Ἐπιτετημημένην ἐπαρθίμωσιν*, βλ. Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος, *Αρμογή σπαραγμάτων...*, ό.π., σ. 24 σημ. 21, και αναλυτικότερα Άλκης Αγγέλου, *Πλάτωνος τύχαι. Η λόγια παράδοση στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα, Ερμής, 1985, σ. 64-65, ο οποίος όμως είναι οξύς και ιδιαίτερα επικριτικός στους χαρακτηρισμούς του για τον κύκλο του Ιακώβου και του Νικολάου, καθώς τονίζει: «δάσκαλός του στην αρχή και φίλος και σύμβουλός του έπειτα είναι ο Ιάκωβος Μάνος ο Αργεῖος, γνωστός φανατικός αριστοτελικός» και, παρακάτω, για τον Προκοπίου γράφει: «τιμώνται κατ' αρχήν ο πατέρας του Νικολάου Αλέξανδρος, οι προσωπικοί του φίλοι και διδάσκαλοι Ιάκωβος Μάνος και Χρύσανθος Νοταράς»· ωστόσο, εντέλει παραδέχεται ότι «η μεταγενέστερη έρευνα επιβεβαίωσε την ακρίβεια των πληροφοριών». Στην έκδοση του J. A. Fabricii, *Bibliothecae Graecae*, vol. XI, Hamburgi 1722, σ. 804, αναγράφεται *Σχεδιάσμα Δημητρίου Προκοπίου Μοσχοπολίτου, ἔτει σωτηρίῳ αγκά, ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ*.

κης Alber I Βρυξελλών IV 1110 (α' και β' βιβλίο) και τον κώδ. Berol. gr. 313 (γ' κ.ε. βιβλία): «Ἐΐληφε τέλος ἡ παροῦσα βίβλος [...] κατὰ τὸ χρῆσ' ἀπὸ Χριστοῦ [...] ἐδιδάχθη πρῶτον μὲν παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Σπαντωνῆ, καθηγητοῦ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως φροντιστηρίου [...] εἰς τοὺς 1697 ἀπριλίου 16 ἐτελειώσαμεν τὴν παροῦσαν πραγματείαν τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει». Στο τμήμα των εγκυκλίων διδάσκαλος των γραμματικών ἦταν ο Γεράσιμος Ακαρνάνας.²⁷

2. Η περίοδος της ακμής: Καθηγητής, ὑπάτος των φιλοσόφων και σχολάρχης

Στις 7 Σεπτεμβρίου 1702 («αψβ' Σεπτεμβρίου ζ'») ο νεοεκλεγείς πατριάρχης Γαβριήλ Β' από Χαλκηδόνος, που βρισκόταν στην Αδριανούπολη για να παρουσιαστεί στον σουλτάνο Αχμέτ Γ', σε επιστολή του τον προσφώνησε ως «λογιότατο διδάσκαλο» («Ἐῶ λογιωτάτῳ διδασκάλῳ κὺρ Ἰακώβῳ σωτηρίας καὶ εὐποτίας»).²⁸ Το γράμμα αυτό του Γαβριήλ ἦταν απάντηση σε επιστολή που του εἶχε αποστείλει τον προηγούμενο Αύγουστο ο Ιάκωβος, σπεύδοντας να τον συγχαρεί για την εκλογή του («τῆς σῆς λογιότητος κοινὴ πρὸς ἡμᾶς ἐπιστολὴ διττῶς ἦσε»), ὅπως επισημαίνει ο Τσελίκας.²⁹ Σε αυτήν ο Γαβριήλ ευχαριστώντας τον Ιάκωβο τον επαίνεσε για την «αττική εμβρίθεια» και ρητορική ευφράδειά του καθώς και για την ευσέβεια και αφοσίωσή του προς την Εκκλησία και τον καινούριο ποιμένα της, τα οποία αποτελούν «ἐχέγγυα τῆς πρὸς τὴν κοινὴν καὶ πνευματικὴν μητέρα αἰδοῦς τε καὶ ἀγαλλιάσεως».

Η αλληλογραφία των δύο ανδρῶν πιστοποιεῖ ὅτι ο Ιάκωβος ἦταν ἤδη προβεβλημένο στέλεχος της σχολῆς ἀλλὰ και της πατριαρχικῆς αὐλῆς. Ὡς διαπρεπῆς καθηγητῆς λοιπὸν ἐκφώνησε τη Δευτέρα της Διακαινησί-

27. Τα σημειώματα δημοσιεύονται και σχολιάζονται ἀπὸ τον Γ. Παπάζογλου, «Και πάλι περὶ Σεραφεῖμ...», ὅ.π., σ. 120-133· πβ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ὅ.π., σ. 282-283.

28. Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεῖα...», ὅ.π., σ. 397, επιστ. 8.

29. Η επιστολή, ὅπως παραδίδεται, δεν φέρει ὄνομα αποστολέα, ἀπὸ εσωτερικὰ στοιχεῖα ὅμως ο Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεῖα...», ὅ.π., σ. 390, την ἀπέδωσε ὀρθῶς στον Γαβριήλ Β', καθώς η εκλογή του Γαβριήλ συνέπεσε με την αναγόρευση του νέου σουλτάνου Αχμέτ στην Αδριανούπολη, ὅπως ἀναφέρει ο επιστολογράφος, Τσελίκας, ὅ.π., σ. 397: «δῶν καὶ τὴν τοῦ ἀναγορευθέντος παραδυνάστου καὶ ὑπάτου ἔλευσιν καὶ πρὸς αὐτοῦ ἡμῶν παράστασιν καὶ ἐμφάνειαν δεξιάν».

μου του επόμενου έτους (28 Μαρτίου 1703) τον καθιερωμένο εγκωμιαστικό και προσφωνητικό λόγο για τον πατριάρχη Γαβριήλ («Προσφώνημα εις τὸν παναγιώτατον καὶ λογιώτατον οἰκουμενικὸν πατριάρχην κύριον Γαβριήλ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς αὐτοῦ πατριαρχίας»), ο οποίος εθεωρείτο συνεχιστής του έργου του Καλλίνικου ως προς την ενίσχυση και σταθεροποίηση της κατάστασης στην Πατριαρχική Σχολή: «Λόγον γὰρ οὐ σμικρὸν περὶ τε συστάσεως τοῦ φροντιστηρίου καὶ καθηγητῶν ποιεῖται τῆς ἡμῶν εἴνεκα βελτιώσεως».³⁰ Από αυτά τα δύο προσφωνήματα και την αξιόπιστη μαρτυρία του Μακάριου Καλογερά γίνεται αντιληπτό ότι επικράτησε τελικά η συνήθεια να εκφωνεί τον πανηγυρικό λόγο που εγκωμιάζε τον εκάστοτε πατριάρχη ένας καθηγητής ή κάποιος αριστούχος τελειόφοιτος, όπως ίσχυσε στην περίπτωση του Αντωνίου Βυζάντιου (ca 1680-1711) το 1705.³¹

Αντίτυπο των παραδόσεων του Ιάκωβου σχετικά με τη ρητορική υπήρχε σε κώδικα του Αντωνίου Βυζάντιου, ο οποίος κατέγραψε –σε άλ-

30. Τον λόγο δημοσίευσε ο Μανουήλ Ι. Γεδεών, «Ιακώβου Μάνου του Αργείου εγκώμιον...», ό.π., σ. 193, από χειρόγραφο της Βρετανικής Βιβλιοθήκης το οποίο, όπως ανέφερε, είχε μεταγράψει και του είχε αποστείλει προ πολλού ο γνωστός ιστοριοδίφης Περικλής Ζερλέντης. Παρόμοιο χειρόγραφο δεν έχω εντοπίσει ακόμη στην παραπάνω Βιβλιοθήκη, απεναντίας το κείμενο του λόγου αυτού παραδίδεται από τον κώδ. Γ.Α.Κ., Συλλογής Π. Ζερλέντη αρ. 1, σ. 17-28, που ανήκε κάποτε στον ίδιο τον Ζερλέντη, βλ. Διον. Α. Ζακυθνός, «Κατάλογος της συλλογής...», ό.π., σ. 293. Και μάλιστα στην έκδοσή του ο Γεδεών αναπαρήγαγε ακόμη και τη σημείωση που υπήρχε στον «τότε ιδιόκτητο κώδικα του Ζερλέντη», την οποία προσέθεσε εντός παρενθέσεως στο διάστιχο μεταξύ τίτλου και κειμένου μεταγενέστερος γραφέας, προσγράφοντας το κείμενο στον Ιάκωβο («σύγγραμμα τοῦ μακαρίτου διδασκάλου Γιακουμή»). Από αυτόν τον κώδικα λοιπόν προέρχεται ο λόγος και όχι από κάποιο υποτιθέμενο χειρόγραφο της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, όπου πράγματι επί σειρά ετών εργαζόταν ερευνητικά ο Ζερλέντης. Σφάλλει επίσης ο Γεδεών, ό.π., σ. 206, σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν παραπάνω, όταν θεωρεί ότι ο Ιάκωβος ήταν μαθητής της Πατριαρχικής Σχολής το 1703, ενώ αντιφάσκει και με τα ίδια τα γραφόμενά του, όταν τονίζει στα *Χρονικά της Πατριαρχικής...*, ό.π., σ. 117, ότι «τω 1702 ή 1703 [...] ίσως συνεδίδασσε και ο Ιάκωβος Μάνος».

31. Βασίλειος Μπακούρος, «Η ρητορική παιδεία της Πατριαρχικής Σχολής και η πολιτική διαπαιδαγώγηση του Γένους. Το “Προσφώνημα” του 1705 “σύγγραμμα” του Αντωνίου Βυζάντιου», *Μνημοσύνη* 13 (2013), 173-203. Για τον Αντώνιο Βυζάντιο ετοιμάζω ειδική μονογραφία, όπου παρουσιάζονται τα νέα στοιχεία και τεκμήρια που αφορούν στον βίο, το συγγραφικό και το διδακτικό του έργο στην Πατριαρχική Σχολή.

λον κώδικα που περιήλθε στα τέλη του 19ου αιώνα στην κατοχή του Περικλή Ζερλέντη— σε ιδιόχειρες σημειώσεις/ενθυμήσεις ότι διδάχτηκε τη ρητορική τέχνη από τον Ιάκωβο από τον Φεβρουάριο του 1703 έως και τον Φεβρουάριο του 1704: «αψγ' έτει, Φεβρουαρίου ιζ' άρξάμεθα τῆς ῥητορικῆς τέχνης ἐπὶ Ἰακώβου διδασκάλου, αψδ' έτει Φεβρουαρίου ιη' Θεοῦ συναιρουμένου πέρας ἐπιθέμεθα». ³² Δεν αναφέρεται όμως ποια ρητορική τέχνη δίδαξε ο Ιάκωβος και από ποιο εγχειρίδιο. Δεδομένης της σχέσης του με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο θα μπορούσε κανείς εύλογα να ειπώσει ότι χρησιμοποίησε μάλλον το δικό του εγχειρίδιο ρητορικής τέχνης (*Σύνοψις τέχνης ῥητορικῆς κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν*), το οποίο πολλές φορές παραδίδεται σε χειρόγραφη μορφή μαζί με την ανέκδοτη *Ῥητορικὴ τέχνη* του Θεοφίλου Κορυδαλλέως. ³³ Το γεγονός αυτό ενδέχεται να υποδηλώνει ότι χρησιμοποιούνταν και τα δύο κατά τη διδακτική πρακτική, το αναλυτικότερο εγχειρίδιο του Κορυδαλλέως (σε τρία βιβλία) μαζί με την πιο σύντομη ευσύνοπτη και περιεκτική διδασκαλία περί ρητορικής από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο με τη μορφή ερωταποκρίσεων. Ένα τέτοιο χειρόγραφο, αυτόγραφο του Αντώνιου Βυζάντιου, εναπόκειται σήμερα στον κώδ. 187 της Θεολογικής Σχολής Χάλκης, χρονολογημένο όμως στον Νοέμβριο 1702, αν έχουν μεταφερθεί σωστά τα βιβλιογραφικά σημειώματα του κώδικα από τον Ματθαίο Παρανίκα, που πρώτος το κατέγραψε: «τέλος τῆς Ῥητορικῆς καὶ τῷ Θεῷ χάρις. Ἐν έτει αψβ', ἐν μηνὶ Ἄνθεστηριῶνι». ³⁴

32. Περικλῆς Ζερλέντης, «Αντώνιος ο Βυζάντιος διδάσκαλος της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Γένους Σχολῆς», *Byzantinische Zeitschrift* 16 (1907), 247, πβ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 307.

33. Αναφέρω ενδεικτικά και κατά χρονολογική σειρά τους κώδικες που προέρχονται από «σχολικό» περιβάλλον: Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Ιεροσολύμων 152 (17ου αι.), Π.Β.Ι. 451 (από την Πάτμο, αρχές 18ου αι.), Πάτμου 291 (αρχές 18ου αι.), Π.Β.Ι. 422 (από την Πάτμο, 1721, «έρμηνεύθη ἐν τῇ ἀγία Ἄποκαλύψει ὑπὸ τοῦ λογιωτάτου ἡμῶν διδασκάλου κυρίου κυρίου Μακαρίου»), Π.Β.Ι. 104 (έτους 1722), Π.Β.Ι. (Τιμίου Σταυρού) 82 (έτους 1730: «έρμηνεύθη παρὰ τοῦ ἔλλογοτάτου ἱεροδιδασκάλου κυρίου Ἰακώβου Πατμίου»), Π.Β.Ι. 423 (έτους 1740), Γυμνασίου Αδριανουπόλεως 1119 (= Μουσείου Μπενάκη, Ανταλλαξίμων 234, έτους 1765, «ἠψάμεθα ταύτης ἐν Σμύρνῃ»), Ευαγγελικής Σχολῆς Σμύρνης B-4 (18ου αι.), Ι. Μητροπόλεως Σάμου 63 (18ου αι.).

34. Ματθαίος Παρανίκα, «Περὶ της εν Κωνσταντινουπόλει...», ό.π., σ. 313. Τα αρχαία αττικά ονόματα των μηνῶν φαίνεται ότι τα χρησιμοποιούν οι λόγιοι της εποχής, σύμφωνα με τη γνωστή τάξη που καθιέρωσε ο Θεόδωρος Γαζής, *Περὶ μη-*

Τα διδασκτικά του ενδιαφέροντα και καθήκοντα δεν περιορίστηκαν μόνο στη διδασκαλία της ρητορικής, καθώς οι σύγχρονοί του και οι λίγο μεταγενέστεροι τον αναφέρουν ως κατεξοχήν αριστοτελικό λόγιο και διδάσκαλο. Έτσι ο μαθητής του Δημήτριος Προκοπίου έγραψε ότι υπήρξε «μιμητής εἰς ἰδέαν λόγου τῶν ἐξαιρέτων παλαιῶν Ἑλλήνων, φιλόσοφος περιπατητικὸς καὶ τῶν Ἀριστοτέλους δογμάτων καθηγητὴς ἄριστος», και ὅτι ανέπτυξε «τοῖς αὐτοῦ ὁμιληταῖς τὰ ἀκροαματικά τοῦ Ἀριστοτέλους». ³⁵ Η πιο εντυπωσιακή όμως και εξόχως λογοτεχνική μαρτυρία προέρχεται από τον Κωνσταντίνο Ραφαήλ, λογοθέτη του γενικού της Μεγάλης Εκκλησίας, ο οποίος συνέθεσε (1729) προς τιμήν του άλλοτε δασκάλου του ένα «σαπφικό ἄσμα»: «Εἰς τὸν τιμιώτατον καὶ σοφώτατον ὕπατον τῶν φιλοσόφων τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἡμέτερον διδάσκαλον τῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀκαδημίας, κύριον, κύριον Ἰάκωβον τὸν Ἀργεῖον εὐχαριστία δι' ἄσματος σαπφικοῦ». ³⁶ Στο ποίημα αυτό τον εγκωμιάζε ως δόξα των Ελλήνων και της λαμπρῆς πόλης του Βυζαντίου (ακῦδος Ἑλλήνων σοφῆ Ἰάκωβει), ως σοφότατο ερμηνευτή του Σταγειρίτη, ο οποίος στα μαθήματά του επεξηγούσε και σχολίαζε με εμβριθεία τις πραγματείες που

---

vōn (*Theodori Gazae Thessalonicensis, Liber de mensibus Atticis*, Ioanne Perrello interprete. Eiusdem interpretis De ratione lunae & epactarum secundum Gazam, cum tabula perfecti ambitus annorum intercalarium. Accessit praeterea in studiosorum gratiam idem Theodori Libellus Graece, multis locis quam antehac emendatior. Item, rerum toto opere memorabilium copiosissimus index, Basileae 1536, σ. 92-151). Αυτήν την τάξη ακολουθεί και ο Ευγένιος Γιαννούλης στην επιστολογραφία του, βλ. Ιωάννης Στεφανής – Νίκη Παπατριανταφύλλου–Θεοδωρίδη, *Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού επιστολές, κριτική έκδοση*, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ, 1992, σ. 68.

35. Δημήτριος Προκοπίου, *Ἐπιτετμημένη ἐπαριθμησις*, ὁ.π., σ. 499. Παραφράζοντας τον ο Κωνσταντῖος Α΄ ο από Σιναίου, *Βιογραφία...*, ὁ.π., σ. 354, επισήμανε ὅτι ἦταν «μιμητής κατὰ λόγου ἰδέαν τῶν ἐξόχων παλαιῶν Ἑλλήνων, δεινὸς τῶν ἀριστοτελικῶν δογμάτων καὶ προασπιστὴς τούτων ἀνένδοτος».

36. Το ποίημα αυτό, που αντέγραψε ο γνωστός λόγιος Νικόλαος Καρατζάς στον νυν κώδ. Beinecke ms 295, φ. 3^ο-4^ο, δημοσίευσε ο Γεώργιος Παπαζογλου, «Κωνσταντῖνος Ραφαήλ...», ὁ.π., σ. 19-21. Στο τέλος του ποιήματος ο συντάκτης δηλώνει: «Εἰς ὀφειλομένης εὐεργεσίας τεκμήριον ὁ λογοθέτης γενικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ ἐλάχιστος τῶν μαθητῶν, Κωνσταντῖνος Ῥαφαήλ Βυζάντιος, ἀψκθ'». Ο κώδικας αυτός ταυτίζεται πιθανότατα με το χφ αριθ. 98 της συλλογῆς ελληνικῶν χειρογράφων του λόρδου Guilford, ὅπως ἐπισημαίνει ο Γεώργιος Παπαζογλου, «Χειρόγραφοι κώδικες...», ὁ.π., σ. 52-54, σημ. 54.

συνέταξε ο αρχαίος φιλόσοφος, τη *Φυσική* και τη *Λογική*. Τόνιζε επίσης ότι αποδείχθηκε άξιος του οφφικίου του υπάτου των φιλοσόφων, καθώς ως προς την επιστημοσύνη ξεπερνούσε πολλούς, ενώ υπήρξε εξαιρετικός γνώστης της ρητορικής και της θεολογίας. Το ποίημα του Κωνσταντίνου Ραφαήλ δίνει μία συνοπτική αλλά πολύ ενδεικτική εικόνα των γνωστικών αντικειμένων, με τα οποία ασχολήθηκε ως διδάσκαλος στην Πατριαρχική Σχολή ο Ιάκωβος Αργείος: αριστοτελική φιλοσοφία (λογική και φυσική), ρητορική και θεολογία.

*Τίς τε γὰρ τῶν νῦν ξυνέηκε νοῦν γε,
πραγματειῶν τῶν ξυνέταξε κείνος,
φυσικῆς τ' ἄλλων, λογικῆς τε τέχνης,
ἢ σὺ πικνόφρων;*

*Ἐνδικ' ἄρ' οἶν ὀφφικίῳ κλυτῶ σε
τῶ, ὑπάτου φιλοσόφων γέροισαν,
αὐτὰρ ἀντάξιος ἔπωνυμίας
τῆς δὲ τελείθεις.*

*Πολλέων ἄλλη θ' ἀπάση φέριστος
εἶ μαθήσει, ῥητορικῆ λιγύς τε,
θευλογίῃ ὑψινοός τε μύστης,
θέσφατα βάζειν.*

Μέχρι πρόσφατα όμως δεν είχαν εντοπιστεί χειρόγραφα που να προέρχονται από μαθητές του Ιάκωβου και να περιλαμβάνουν αριστοτελικές πραγματείες, πέρα από το χειρόγραφο ΜΠΤ Κωνσταντινούπολεως 679, που περιέχει το Υπόμνημα του Θεόφιλου Κορυδαλλέα στη *Φυσική ακρόαση* του Αριστοτέλους. Το χειρόγραφο αυτό φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας της αριστοτελικής *Φυσικής* στην Πατριαρχική Σχολή, καθώς περιέχει στα περιθώριά του σχόλια, τα οποία είναι γραμμένα είτε από το χέρι του Ιάκωβου είτε από κάποιους άλλους, πιθανότατα μαθητές του· χρησιμοποιήθηκε εξάλλου σε διάφορες χρονικές περιόδους του βίου του Ιάκωβου: έτσι λ.χ. στη σ. 824, μετά το τέλος του Υπομνήματος, κάτω από σχόλια που είναι γραμμένα από διαφορετικά χέρια, εντοπίζεται μία ενθύμηση γραμμένη από τον λόγο, στην οποία κατέγραψε τον ισχυρό σεισμό και τους μετασεισμούς που συγκλόνισαν την Πέμπτη 14 Μαΐου 1719 την Κωνσταντινούπολη, προκαλώντας μεγάλες ζημιές σε εργαστήρια, τείχη και χάνια: «αψιθ' Μαΐου ιδ' ἡμέρα Πέμπτη περιῖ μεσημβρίαν σεισμός μέγας ἐγένετο ἐν Κωνσταντι/νουπόλει,

ώστε και πολλά έργαστήρια και μέρη τειχῶν πεσεῖν. Καὶ ἐκ διαλειμμάτων / πολλάκις ἔσεισεν. Ὁ πρῶτος σεισμός ἐβάσταξεν ὡς μισὸν κάρτον».

Το χειρόγραφο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τις ποικίλες σημειώσεις στα περιθώριά του ἀπὸ διάφορα χέρια μαθητῶν, ἀποτελοῦσε τὸ βασικὸ κείμενο ἀναφορὰς κατὰ τὴ διάρκεια τῶν παραδόσεων τοῦ Ἰάκωβου στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή, ἐνῶ παρέμεινε στὴν κατοχὴ του μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὁπότε πέρασε στους κληρονόμους του καὶ συγκεκριμένα στὸν ἀνιψιὸ τοῦ Μάρκο, ὁ ὁποῖος τὸ παραχώρησε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου Παναγίου Τάφου.³⁷ Ἀπὸ αὐτὸν προφανῶς ἀκούσε τις παραδόσεις τῆς κορυθαλλικῆς ἀριστοτελικῆς Φυσικῆς ὁ γνωστός Νικόλαος Κριτίας, ὁ ὁποῖος ὡς τελειόφοιτος σπουδαστῆς ολοκλήρωσε τὴν ἀντιγραφή του ἰδίου υπομνήματος στὶς 5 Ἰανουαρίου 1707 («ἐγράφη δὲ ὑπὸ ἐλαχίστου ἐν σπουδαίοις Κριτίου ἔτει ἄψζ' Γαμηλιῶνος ἐ' ἰσταμένου»), τὸ ὁποῖο σώζεται στὸν κώδικα τῆς μονῆς Δοχειαρίου 266.³⁸ Καὶ ὁ κώδικας αὐτὸς τοῦ Κριτία ἔχει στα περιθώριά του πολλὲς παρόμοιες σημειώσεις καὶ σχόλια. Εἶναι πολὺ λογικὸ ἐπομένως νὰ θεωρήσουμε ὅτι καὶ ὁ Νικόλαος Κριτίας συγκαταλεγόταν ἀνάμεσα στους μαθητῆς τοῦ Ἰάκωβου, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ κύριος διδάσκαλος καὶ καθηγητῆς τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων κατὰ

37. Ἀγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεῖα...», ὅ.π., σ. 386. Για τὸν Μάρκο ἐμφράζεται ἰδιαίτερος κολακευτικὰ ὁ Μακάριος Καλογεράς στὴν ἐπιστολὴ που δημοσίευσεν ἀναπάνω («τὸν σὸν ἀνεψιὸν καὶ λογιώτατον κύρ Μάρκον, καὶ εὐγενέστατον γαμβρὸν καὶ ἀνεψιάν, τὴν νέαν Ὑπατίαν»), διευκρινίζοντας τὴ συγγενικὴ τους σχέση. Ἦταν γαμβρὸς του, δηλαδὴ σύζυγος τῆς ἀνιψιάς του, καὶ προφανῶς κληρονόμος του, ἀφοῦ ἀπὸ τις πηγές δεν προκύπτει ὅτι ὁ Ἰάκωβος ἦταν νυμφευμένος ἢ ὅτι εἶχε ἀποκτήσει τέκνα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σοφοκλῆς Γ. Δημητρακόπουλος, «Ὁ Σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς...», ὅ.π., σ. 325. Ὁ Μάρκος εἶχε ἀναπτύξει σχέσεις με τὴ μοναστικὴ κοινότητα τῆς Πάτμου καὶ ἰδιαίτερος με τὸν Μακάριο καὶ τοὺς ἀκολουθούς του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς ἐγκάρδιους χαιρετισμούς που αὐτὸς του ἀπέστειλε ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μία ἐπιστολὴ *Πρὸς τὸν ὁσιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κύρ Γεράσιμον ἐκ μέρους τοῦ Μάρκου*, τὴν ὁποία ἐξέδωσε ὁ Τσελίκας, ὅ.π., σ. 396, ἐπιστ. 6. Τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ συνέταξε ὁ Ἰάκωβος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ γαμβροῦ του, ὅπως προκύπτει ἐμφανῶς ἀπὸ τὸ ὄφρος καὶ τὸν τρόπο γραφῆς του κειμένου. Τὸν Γεράσιμο ἀσπάζεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰάκωβος σὲ δύο ἐπιστολές του πρὸς τὸν Μακάριο, βλ. ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ἐπιστολαί...», ὅ.π., σ. 143 (ἐπιστ. 4), 154 (ἐπιστ. 14: 30 Ἀπρ. 1735).

38. Σπυρίδων Π. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, Cambridge University Press, 1895, τ. 1, σ. 262 καὶ Γιάννης Καράς, *Ὁ ἐπιστήμης...*, ὅ.π., σ. 174, ἀρ. 35· πβ. Λίνος Πολίτης - Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφου...», ὅ.π., σ. 512.

την περίοδο αυτή στη σχολή, όπως σημείωσε ο Κωνστάντιος («ακροατής Ίακώβου τοῦ Ἀργείου»):³⁹

Και άλλα τεκμήρια πιστοποιούν τη διδακτική δραστηριότητα του Ιάκωβου: σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Ραφαήλ, ο Ιάκωβος δίδαξε και τη Λογική του Αριστοτέλη μέσα από τα σχόλια του Κορδαλλέα.⁴⁰ Στη Βρετανική Βιβλιοθήκη εντόπισα έναν κώδικα που είχε αντιγραφεί στα 1700 από τον Αντώνιο Βυζάντιο, γνωστό μαθητή του Ιάκωβου, τον κώδικα Additional 7143, που περιέχει το αναλυτικό υπόμνημα *Εἰς ἅπασαν τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους*, ξεκινώντας (φ. 9^ρ) από την *Ἐκθεσιν συνοπτικὴν τῆς ὅλης συλλογιστικῆς πραγματείας ἐκδοθεῖσαν παρὰ τοῦ λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου Κορδαλλέως*.⁴¹ Στο φ. 2^ρ ο αδελφός του γραφέα Αντώνιου, Γεώργιος, σημείωσε ότι διδάχτηκε τη Λογική πραγματεία τον Νοέμβριο του 1712 από τον διδάσκαλο Γιακουμή τον Πελοποννήσιο με βάση το χειρόγραφο του αδελφού του: «ἠρξάμεθα τὴν Λογικὴν πραγματείαν κατὰ τὸ ῥαβὶβ' ἔτος Νοεμβρίου κ' ἐπὶ διδασκάλου Ἰακουμῆ τοῦ Πελοποννησίου. † ὁ Γεώργιος, καὶ ἀδελφὸς τοῦ γράψαντος αὐτὴν τὴν λογικὴν, Ἀντωνίου δηλονότι, διδασκάλου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει

39. Βλ. Κωνστάντιος Α' ο από Σιναίου, *Βιογραφία...*, ὁ.π., σ. 356· Κωνστ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία...*, ὁ.π., σ. 476· Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ὁ.π., σ. 352: «(τον μεν Ιάκωβον επιτρέπουν οι χρονικοί υπολογισμοί της σχολαρχίας αυτού να ήρχουσαν εις το ανώτερον τμήμα της Σχολής, την οποία διηύθουνε πιθανώς από το 1703)». Η διαπίστωση αυτή είναι σε πλήρη αντίθεση με την εκφρασμένη στο οικείο κεφάλαιο για τον Ιάκωβο άποψή του ότι από το 1707 αρχίζει η διδακτική σταδιοδρομία του λογίου στη σχολή! Η Ελένη-Νίκη Αγγελουμάτη-Τσουγκαράκη στην αναλυτική της μελέτη «Νικόλαος Κριτίας: Βιογραφικά και εργογραφικά», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1 (1984), 281-402 και 2 (1986), 197-304, ενώ γνωρίζει τον κώδ. Δοχειαρίου 266 ως κώδικα που (Στο ίδιο, τ. 1, σ. 290) «χρησίμευε στον Κριτία για τα μαθήματα φιλοσοφίας του τελευταίου χρόνου φοίτησής του στην Πατριαρχική Σχολή», αδυνατεί να τον συσχετίσει με τη διδασκαλία του Ιάκωβου Αργείου, επηρεασμένη από την επιστολή του Κριτία *Πρὸς Διαμαντὴν διδάσκαλον* και από την εικασία του Γριτσόπουλου ότι ο Κριτίας είχε καθηγητὴ τον Διαμαντὴ Ρύσιο, ο οποίος όμως ἤδη από το 1704 είχε εγκαταλείψει την Πόλη και βρισκόταν στη Χίο. Επομένως το συμπέρασμα της Αγγελουμάτη-Τσουγκαράκη ότι ο Κριτίας δεν είναι ακόμη σπουδαστὴς το 1707 αλλά «θα πρέπει να είχε κανονικά αποφοιτήσει λίγα χρόνια πριν», δεν είναι αναντίλεκτο, καθόσον μάλιστα ο Ρύσιος ἦταν διδάσκαλος των γραμματικῶν και ὄχι της φιλοσοφίας.

40. Στο Γεώργιος Παπάζογλου, «Κωνσταντίνος Ραφαήλ...», ὁ.π., σ. 20.

41. Τον κώδικα περιγράφω αναλυτικά στη μελέτη μου για τον Αντώνιο Βυζάντιο.

φροντιστηρίου». Είναι ένα καλογραμμμένο χειρόγραφο με πλείστα σχόλια στην ώρα, που ερμηνεύουν το κορυθαλλικό κείμενο, προσθέτοντας χρήσιμες ερμηνευτικές προσεγγίσεις σε αυτό. Η έρευνα και η σύγκριση με ανάλογα χειρόγραφα υπομνήματα της Λογικής, όπου υπάρχουν πολλά παρόμοια σχόλια, θα αποδείξει αν αυτά είναι έργο του Ιάκωβου ή αν αναπαράγουν κάποιο παλαιότερο πρότυπο.

Από άλλο ένα χειρόγραφο, τον κώδικα Σχολής Δημητσάνας 118, πληροφορούμαστε ότι ο Ιάκωβος δίδαξε στα 1705 το υπόμνημα στο *Περί ψυχής* του Αριστοτέλη: *Ἐξήγησις τοῦ ἀριστοτελικοῦ περὶ ψυχῆς συγγράμματος τοῦ σοφωτάτου Κορυθαλλέως*, ένα από τα πλέον απαιτητικά συγγράμματα του Κορυθαλλέα, γεγονός που υποδηλώνει ότι ήταν βαθύς γνώστης τόσο της αριστοτελικής φιλοσοφίας όσο και της κορυθαλλικής ερμηνευτικής προσέγγισης.⁴² Γραφέας του κειμένου είναι ο ιερομόναχος Αζαρίας Τζιγάλας (1660-1740), ο οποίος δήλωσε γραπτώς στο τέλος του κειμένου ότι πρόκειται για παράδοση φιλοσοφικού μαθήματος από τον Ιάκωβο Αργείο: «ἤκουσα δὲ καὶ τοῦτο παρὰ Ἰακώβου τοῦ Ἀργεῖου».⁴³ Ο Αζαρίας ξεκίνησε την αντιγραφή του στις 30 Ιανουαρίου του 1705 («ἐν ἔτει ἁψέ Γαμηλιῶνος λ΄») και την ολοκλήρωσε στις 20 Μαρτίου («ἁψέ Μουνιχιῶνος κ΄ τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα»). Κατὰ το ἴδιο ἔτος, ἀλλὰ λίγους μῆνες ἀργότερα, ολοκλήρωσε την αντιγραφή του υπομνή-

42. Τάσος Γριτσόπουλος, «Κατάλογος των χειρογράφων κωδίκων της σχολής Δημητσάνης», *ΕΕΒΣ* 22 (1952), 183-226 και Βασίλειος Τσιότρας, «Τα χειρόγραφα του Υπομνήματος του Θεοφίλου Κορυθαλλέως στο *Περί ψυχής* του Αριστοτέλη. Από την ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης (17ος-18ος αι.)», *Ελληνικά* 67 (2017), 63, αριθ. 22, πβ. Λίνος Πολίτης – Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφοι...», ό.π., σ. 334. Για το φιλοσοφικό περιεχόμενο του υπομνήματος βλ. την αναλυτική, κλασική πλέον, μελέτη του O. Jochem, *Scholastisches, Christliches und Medizinisches aus dem Kommentar des Theophilus Korydalles zu Aristoteles Schrift Von der Seele*, Giessen 1935.

43. Για τον Αζαρία συγκέντρωσε πληροφορίες ο Νικόλαος Καρατζάς στον νυν κώδ. Βρετανικής Βιβλιοθήκης Additional 8232, φ. 2^ο και 158^ο, βλ. Γεώργιος Παπάζογλου, *Ο λόγιος ...*, ό.π., σ. 279, 326· για τον βίο και το έργο του βλ. Περικλής Ζερλέντης, «Οι διδάσκαλοι της εν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικής Μεγάλης του Γένους Σχολής: Αζαρίας Τζιγάλας (1660-1740)», *Παρηασσός* 1 (1877), 893-901. Στον *Βίον τοῦ μακαρίτου καὶ ἀοιδίμου Ἀζαρίου, ἀρχιμανδρίτου τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας τοῦ ἐκ τῆς νήσου Σαντορίνης*, που συνέγραψε ο μαθητής του Ιωάννης Αγάς και δημοσίευσε ο Ζερλέντης, αναφέρεται (ό.π., σ. 898): «καταλαμβάνει τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων καὶ μαθητεύει παρὰ τῷ τότε ἐν τῷ κοινῷ σχολείῳ διδασκάλῳ Ἰακώβῳ τῷ Ἀργεῖῳ, τῷ ἐπὶ σοφία καὶ ἑλληνικῇ μαθήσει περιβοήτῳ».

ματος στο *Περί ψυχής* και ένας άλλος μαθητής του Ιάκωβου, ο Αντώνιος Βυζάντιος, στις 10 Σεπτεμβρίου: «ἐν ἔτει αψέ΄ Πυανεψιδῶνος τὴν πρώτην δεκάδα παραλλάξαντος». Ο κώδικας σήμερα λανθάνει, αλλά γνωρίζουμε το βιβλιογραφικό του σημείωμα, καθώς μαζί με άλλες «ἀποσημειώσεις» του Βυζάντιου το πρωτοδημοσίευσε ο Περικλῆς Ζερλέντης από ιδιόχειρο, όπως ισχυριζόταν, χειρόγραφο του Αντώνιου, το οποίο όμως δεν ανευρίσκεται πλέον ανάμεσα στα χειρόγραφα της συλλογῆς Ζερλέντη που περιήλθαν με αγορά στα Γενικά Αρχεία του Κράτους.⁴⁴

Θα αποτελούσε έκπληξη αν ο Ιάκωβος δεν είχε ασχοληθεί διδακτικά και με το κορυδαλλικό υπόμνημα στο *Περί γενέσεως καὶ φθορᾶς* του Αριστοτέλη, καθώς είναι γνωστό ότι ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος είχε συντάξει μία *Ἑρμηνείαν*, ερμηνευτικά σχόλια στο υπόμνημα του Κορυδαλλέα, όταν δίδασκε (1665-1671/2) στην τότε Σχολή Μανολάκη, τη διάδοχο σχολή της παλαιᾶς Πατριαρχικῆς Ακαδημίας. Στην *Ἑρμηνεία* αυτή ο Μαυροκορδάτος δεν περιορίστηκε απλά να διδάξει το υπόμνημα του Κορυδαλλέα αδιαμαρτύρητα, όπως αναφέρει ο Δημήτρης Αποστολόπουλος, αλλά ἔγραψε σχόλια δικά του, που ἄλλοτε διευκρίνιζαν τη σκέψη του υπομνηματογράφου και ἄλλοτε προωθούσαν μία ερμηνεία που απέχει από την παραδοσιακή αριστοτελική φυσική.⁴⁵ Μέσα λοιπόν στα χειρόγραφα της Βιβλιοθήκης της μονῆς της Πάτμου ανευρέθηκε ο κώδικας 279, που χρονολογείται στις αρχές του 18ου αιώνα και περιέχει *Τοῦ σοφωτάτου ἕξ ἀπορρήτων ἑρμηνεία εἰς τὴν περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς τοῦ Ἀριστοτέλους πραγματείαν*, με πλήθος σχολίων στα περιθώρια, που είναι γραμμένα στις ὤες με λεπτά γράμματα και είναι ιδιόγραφα του πρώτου καθηγητῆ και ιδρυτῆ της Πατριάρχικης Σχολῆς, του ιεροδιακόνου Μακάριου

44. Περικλῆς Ζερλέντης, «Αντώνιος ο Βυζάντιος...», ὁ.π., σ. 247 και Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ὁ.π., σ. 308.

45. Το υπόμνημα του αθηναίου φιλοσόφου παραδίδεται σήμερα από δεκάδες χειρόγραφα, που αποδίδουν στην επιγραφή τους το υπόμνημα στον Μαυροκορδάτο, βλ. Γιάννης Καράς, *Οι επιστήμες...*, ὁ.π., σ. 229-240. Η πρωτότυπη όμως συμβολή του πρέπει να περιοριστεί στα σημαντικά σχόλια που ἔγραψε, όπως ορθώς τεκμηρίωσε ο Δημήτρης Αποστολόπουλος σε δύο δημοσιεύματά του: «Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και το “Υπόμνημα” του Κορυδαλλέα στο “Περί γενέσεως καὶ φθορᾶς” του Αριστοτέλη», στο Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος, *Για τους Φαναριώτες...*, ὁ.π., σ. 171-178 (πρωτοδημοσιεύθηκε στα *Ελληνικά* 29 (1976), 311-315) και «Διδάσκοντας φυσιολογία...», ὁ.π., σ. 83-104, όπου εκδίδεται το εκτενέστερο από τα σχόλια του Μαυροκορδάτου, το «μάθημα Φυσιολογίας».

Καλογερά, μαθητή του Ιάκωβου. Μετά το τέλος του κορυθαλλικού κειμένου ακολουθούν *Σχόλια εις τὸν Πορφύριον* (φ. 307^r-339^v), τα οποία αναφέρεται ότι είναι έργο του Ιάκωβου Μάνου.⁴⁶ Με άλλα λόγια και ο κώδικας αυτός αποτελεί δείγμα της διδακτικής δραστηριότητας του Ιάκωβου στον ανώτερο κλάδο των φιλοσοφικών μαθημάτων της Πατριαρχικής Σχολής. Ας προστεθεί ότι υπάρχει και δεύτερος κώδικας που περιέχει το υπόμνημα του Κορυθαλλέα στο *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς* με σχόλια στα περιθώριά του, το οποίο είναι γραμμένο από τον Αντώνιο Βυζάντιο, όπως φανερώνει η λεπτή και καλλιγραφική γραφή του, και χρονολογείται τον Ιούνιο του 1704 («Ἐν ἔτει αψδ' ἐν μηνὶ ἑκατομβαιῶνι, Θεοῦ τὸ δῶρον, καὶ Ἀντωνίου πόνο»). Στο χειρόγραφο αυτό, της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας 705, το κείμενο ξεκινά χωρίς τίτλο απευθείας με το *Προοίμιον*, χωρίς αναφορά δηλαδή στον Μαυροκορδάτο.⁴⁷ Αξίζει λοιπόν να εξεταστεί αν περιέχει και αυτό τα σχόλια της *Ἐρμηνείας* του Μαυροκορδάτου στο έργο του Κορυθαλλέα.

Ὡς προς τον τίτλο που έφερε ο Ιάκωβος Αργεῖος πρέπει να σημειωθεί ότι συνήθως οι διδάσκαλοι της Πατριαρχικής Σχολής και μάλιστα οι διευθυντές της, οι σχολάρχες, είχαν κάποιο οφφίκιο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ανήκαν με άλλα λόγια στους οφφικιάλιους, στους αξιωματούχους του πατριαρχικού θρόνου. Έτσι ο Θεόφιλος Κορυθαλλέας είχε λάβει το οφφίκιο του μεγάλου διερμηνευτή,⁴⁸ ο Ιωάννης Καρυοφύλλης είχε αρχικά εκείνο του μεγάλου ρήτορος και αργότερα του μεγάλου χαρ-

46. Το μελέτησα από μικροταινία στο Ε.Ι.Ε.: για την περιγραφή του βλ. Ιωάννης Σακκελίω, *Πατριαρχική Βιβλιοθήκη: ήτοι αναγραφή των εν τη Βιβλιοθήκη της κατά την νήσον Πάτμον Γεραράς και Βασιλικής Μονής του Αγίου Αποστόλου και Ευαγγελιστού Ιωάννου του Θεολόγου τεθησαυρισμένων χειρογράφων τευχών*, ... φιλοτίμω προνοία και αναλώμασι του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού εκδιδομένη, Αθήνα 1890, σ. 143-144, και πρόσφατα και ακριβέστερα Γιάννης Καράς, *Οι επιστήμες...*, ό.π., σ. 238, αριθ. 279.

47. Constantin Litzica, *Biblioteca Academiei Române, Catalogul manuscriselor grecești*, Βουκουρέστι 1909, σ. 43 και Γιάννης Καράς, *Οι επιστήμες...*, ό.π., σ. 231, αριθ. 7, πβ. Λίνος Πολίτης – Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφοι...», ό.π., σ. 361, λήμμα «Αντώνιος» (1 χφ).

48. Cleobule Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies, 1967, σ. 55, 73: ο Παΐσιος Μεταξάς απευθύνει επιστολή προς τον δάσκαλό του προσφωνώντας τον με το οφφικίό του: «Γῶ ὀσιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ ἀνδρὶ κυρίῳ Θεοφίλῳ Κορυθαλλεῖ, διερμηνευτῇ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας».

τοφύλακος, όπως κατόπιν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Αντώνιος Σπαντωνής,⁴⁹ ενώ για τον Ιάκωβο Αργείο επιλέχθηκε ένας πιο εντυπωσιακός τίτλος, που είχε παλαιότερα αποδοθεί στον πολύ γνωστό λόγιο της βυζαντινής περιόδου Μιχαήλ Ψελλό (ca 1018-1078), «ύπατος των φιλοσόφων». Η απόδοση του τίτλου αυτού στον Ιάκωβο αποδεικνύει τη μεγάλη φιλοσοφική του παιδεία και υποδηλώνει την επιρροή του στην Πατριαρχική Ακαδημία, αλλά και τη μεγάλη εκτίμηση που είχαν προς το πρόσωπό του οι πατριαρχικοί κύκλοι αλλά και οι λαϊκοί άρχοντες της ελληνορθόδοξης κοινωνίας της Πόλης. Ο πατριάρχης Κωνσταντίνος παρουσίασε μία άλλη όψη αυτής της υπόθεσης, η οποία όμως δεν μειώνει την αξία του Ιάκωβου ως φιλοσόφου και διδασκάλου, ότι δηλαδή ο τίτλος του υπάτου των φιλοσόφων δόθηκε στον Ιάκωβο με παρέμβαση του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (γύρω στα 1707-1709).⁵⁰ Τότε ο Μαυροκορδάτος, ο εξ απορρήτων της κραταιάς βασιλείας των Οθωμανών «εγκατεστημένος, κατεστημένος και θαλερός, ζούσε τα τελευταία χρόνια της ζωής του διαχειριζόμενος μία σειρά από σημαντικές και σοβαρές υποθέσεις», όπως ήταν αυτή της διαδοχής του θανόντος πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσίθεου († 7 Φεβρουαρίου 1707).⁵¹ Μέσα σε αυτό το κλίμα της απόλυτης κυριαρχίας στα πολιτικά ζητήματα της ελληνορθόδοξης κοινωνίας φαίνεται ότι ο Αλέξανδρος θέλησε να τιμήσει τον δάσκαλο των παιδιών του, τον οποίο εκτιμούσε ιδιαίτερα για τη λογιосύνη και την επιστημοσύνη του, ο οποίος παράλληλα εξακολουθούσε να διδάσκει ως καθηγητής των φιλοσοφικών μαθημάτων στην Πατριαρχική Ακαδημία. Ο τίτλος λοιπόν του (υπάτου των φιλοσόφων) είναι αποτέλεσμα της βούλησης και της επιβολής του Μαυροκορδάτου στους πατριαρχικούς κύκλους, ενώ η σπανιότητά του αποδεικνύει αυτήν ακριβώς την ιδιαίτερη εκτίμηση που έτρεφε προς το πρόσωπο του Ιακώβου. Άλλωστε γνωρίζουμε ότι ο Ιάκωβος ήταν παρών

49. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Μνεία των προ εμού...*, ό.π., σ. 46-51.

50. Βλ. Κωνσταντίνος Α΄ ο από Σιναίου, *Βιογραφία...*, ό.π., σ. 355: «ὄν τρόπον ὁ Ἰάκωβος Ἀργεῖος πρότερον διὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου, οὕτω καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ Αὐθέντου Γρηγορίου Γκίκα τοῦ παλαιοῦ, υἱοῦ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων, Ῥωξάνδρας, τὸν τοῦ Ἰπάτου τῶν φιλοσόφων τίτλον εἴληφε».

51. Ὅπως γλαφυρά και εὐστοχα σημείωσε ο Δημήτρης Αποστολόπουλος, «Μέρες του 1707: τα σοβαρά ζητήματα και οι μικρές απολαύσεις», στο Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος, *Για τους Φαναριώτες...*, ό.π., σ. 125-135: το κατάλληλο πρόσωπο υπήρχε, ο Χρύσανθος Νοταράς, αλλά έπρεπε να γίνουν οι ενδεδειγμένοι χειρισμοί ώστε να διασφαλιστεί η εκλογή του.

κατά τις τελευταίες στιγμές της ζωής του Αλέξανδρου και, όπως ο ίδιος με κάποια αυταρέσκεια έγραψε, ήταν ένας από τους λίγους ανθρώπους που κάλεσε κοντά του ο κραταιός άρχοντας ζητώντας του να μη μεταβεί στη σχολή εκείνη την ημέρα (23 Δεκεμβρίου 1709): «καὶ μὲ ἔωθεν πρὸς ἑαυτὸν μεταπεμφάμενος πρὸς τὸ φροντιστήριον μὴ ἀπελθεῖν καὶ τοῖς ὁμιληταῖς διαλεχθῆναι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐκέλευσε καθ' ἣν ἔμελλε τὴν ψυχὴν τῷ Θεῷ παραθέσθαι».⁵²

Από στοιχεία τα οποία εντοπίζονται σε σύγχρονες του Ιάκωβου πηγές και χρονολογημένα χειρόγραφα που σχετίζονται με αυτόν μπορούμε εύλογα να εικάσουμε ότι ο τίτλος αυτός του αποδόθηκε στα τελευταία δύο έτη της ζωής του Μαυροκορδάτου, και μάλιστα μετά το 1708, καθώς στον τίτλο του εγκωμιαστικού λόγου που συνέθεσε ο λόγιος το 1708 για τον ηγεμόνα της Βλαχίας Ιωάννη Μπασσαράμπα (1654-1714) αναφέρεται απλά με το όνομά του: «Πρὸς τὸν ὑψηλότατον καὶ εὐσεβέστατον αὐθέντην καὶ ἡγεμόνα πάσης Οὐγγροβλαχίας κύριον κύριον Ἰωάννην Κωνσταντῖνον Βασσαράβαν βοεβόδαν ἐγκώμιον προσφωνητικὸν ἐκδοθὲν παρὰ τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ λογιωτάτου διδασκάλου κυρ Ἰακουμῆ».⁵³ Η πρώτη χρονολογημένη αναφορά στον τίτλο αυτό εντοπίζεται σε επιστολή του Νικόλαου Μαυροκορδάτου (15 Αυγ. 1714), όπου διαφαίνεται η μεγάλη ευγνωμοσύνη που αισθανόταν ο μαθητής –και τότε ηγεμόνας

52. Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ό.π., σ. 387.

53. Ο λόγος παραδίδεται από τους κώδ. μονής Παντελεήμονος 781 και Beinecke ms 295, βλ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 297 και Γεώργιος Παπάζογλου, «Χειρόγραφοι κώδικες...», ό.π., σ. 52-54, πβ. τη μνεία του Καισάριου Δαπόντε, *Κατάλογος ιστορικός*, στο Κωνστ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη...*, ό.π., σ. 190: «καὶ ἕτερον λόγον εἰς Κωνσταντῖνον τὸν Μπραγκοβάνον· τοῦτος δὲν ἐτυπώθη». Για την έκδοση και τη σχέση της ομιλίας αυτής με την πολιτική κατάσταση της εποχής αλλά και με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Πατριαρχικής Ακαδημίας βλ. Vasileios Tsiotras, «Education and politics in Iakovos Argeios's oration addressed to Constantine Bassaraba (1708)», *Icoana Credintei* 13 (2021), 61-91 (<https://doi.org/10.26520/icoana.2021.13.7.61-91>). Η ανάλυση των πηγών και ο εντοπισμός των κειμένων που χρησιμοποίησε ο Ιάκωβος για να συγγράψει τον λόγο επιτρέπει να εισχωρήσουμε στις αίθουσες της Πατριαρχικής Ακαδημίας: εγχειρίδια θεωρίας της ρητορικής, κείμενα ρητορικά της ύστερης αρχαιότητας και της βυζαντινής εποχής, αλλά και πλούσιες προφορικές μαρτυρίες για τον ηγεμόνα και τη χώρα του διαμορφώνουν έναν λόγο που σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ένα δουλικό εγκώμιο γεμάτο από κολακείες και υπερβολές. Αποτελεί ένα εξαιρετικό δείγμα της ρητορικής ευλωτίας του αριστοτελιστή δασκάλου.

της Μολδαβίας (1711-1715)— προς τον παλαιό του δάσκαλο, τον οποίο αποκαλούσε: «τὸν ὑπάτον οὐδὲν μείον τῶν ῥητόρων ἢ τῶν φιλοσόφων τὸν νύκτωρ καὶ μέθ' ἡμέραν Ἀθηνᾶ καὶ Μούσαις συνδικαιτώμενον».⁵⁴ Αναφορές στο οφφίκιο του υπάτου των φιλοσόφων, ζώντος του λογίου, υπάρχουν επίσης στον τίτλο του εγκωμιαστικού λόγου που συνέθεσε (1714) ο Ιάκωβος προς τιμὴν του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου («Εἰς τὸν ἐκλαμπρότατον καὶ ἐξοχώτατον, εὐσεβέστατον καὶ σοφώτατον αὐθέντην ἐξ Ἀπορρήτων τῆς κραταιᾶς τῶν Ὁθωμανῶν βασιλείας, καὶ μέγαν λογοθέτην τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, κύριον κύριον Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, λόγος συντεθεὶς παρὰ τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ λογιωτάτου ὑπάτου τῶν φιλοσόφων τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, κὺρ Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου»), ο οποίος προτάσσεται στην έκδοση των *Ιουδαϊκῶν* του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1716).⁵⁵ σε επιστολή του Ιερόθεου Κομνηνού, μητροπολίτη Δρύστρας (12 Αυγ. 1715) προς τον πατριάρχη Χρυσάνθο,⁵⁶ στο λήμμα της *Ἐπιτετημημένης ἐπαριθμήσεως* του Δημητρίου Προκοπίου (1721)⁵⁷ και στο σαπφικό ποίημα που του αφιέρωσε ο μαθητής του Κωνσταντίνος Ραφαήλ (1729).⁵⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ιάκωβος δεν χρησιμοποίησε τον τίτλο του στις επιστολές που έστειλε σε διάφορους αποδέκτες, επιδεικνύοντας σεμνότητα και μετριοφροσύνη, ενώ επέλεγε να υπογράφει ως «διδάσκαλος».⁵⁹

54. Βλ. Ε. Hurmuzaki, *Documente...*, ό.π., τ. 1, σ. 618-619, πβ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 299.

55. *Ιστορία ιερά: Ἦτοι, τὰ Ἰουδαϊκὰ κατ' ἐπιτομήν συγγραφέντα παρὰ τοῦ Ἐδσεβεστάτου, Ἐκλαμπροτάτου, καὶ Σοφωτάτου, Αὐθέντου Κυρίου, Κυρίου, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ ἐξ Ἀπορρήτων τῆς Κραταιᾶς Βασιλείας τῶν Ὁθωμανῶν. Καὶ διὰ δαπάνης τοῦ Ἐδσεβεστάτου, καὶ Ὑψηλοτάτου Αὐθέντου, καὶ Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας, Κυρίου, Κυρίου, Ἰωάννου Νικολάου Βοεβόδα τοῦ Σοφωτάτου Υἱοῦ αὐτοῦ, ἐν Βουκουρεστίῳ, παρὰ τοῦ ἐλαχίστου ἐν ἱερομονάχοις Διονυσίου τοῦ Φλώρου, ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ρψις'.*

56. Βλ. Ε. Hurmuzaki, *Documente...*, ό.π., τ. 1, σ. 690-691, πβ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 299-300: «ἀλέσον τὸν λογιώτατον διδάσκαλον ἄρχοντα ὑπάτον τῶν φιλοσόφων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κὺρ Ἰακωμῆν».

57. *Στο ἴδιο*, σ. 499: «ὑπάτος τῶν φιλοσόφων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγίας ἐκκλησίας».

58. Γεώργιος Παπάζογλου, «Κωνσταντίνος Ραφαήλ...», ό.π., σ. 19.

59. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Επιστολαί...», ό.π., σ. 140 (επιστ. 1), 146 (επιστ. 6), 154 (επιστ. 14).

Ως προς το έτος της ανάληψης της διεύθυνσης της Πατριαρχικής Σχολής από τον Ιάκωβο δεν υπάρχει συμφωνία στις πηγές, καθώς ο Δημήτριος Προκοπίου, που υπήρξε μαθητής του, δεν αναφέρει συγκεκριμένες λεπτομέρειες για το γεγονός αυτό και μόνον ο πατριάρχης Κωνσταντίνος διευκρινίζει ότι ανέλαβε τη σχολαρχία όταν παραιτήθηκε από αυτήν ο Γεράσιμος ο Ακαρνάνας, ύστερα από προτροπή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, το 1702, όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Σάθας,⁶⁰ ή το 1707 σύμφωνα με τον Γεδεών και τον Γριτσόπουλο.⁶¹ Ένδειξη ίσως υπέρ της σχετικά πρώιμης χρονολόγησης στα 1702 δύναται να αποτελεί η επιστολή που απέστειλε ο Ιάκωβος προς τον νέο πατριάρχη Γαβριήλ Γ', καθώς θα μπορούσε να συνδεθεί με μια συμβατική υποχρέωση που απορρέει από τον θεσμικό του ρόλο ως σχολάρχη της Πατριαρχικής Ακαδημίας.⁶² Ο Ιάκωβος λοιπόν συνεχάρη ως επικεφαλής της Ακαδημίας τον νέο πατριάρχη, που ήταν και θεσμικά πνευματικός και διοικητικός προϊστάμενός του αλλά και κύριος υπεύθυνος για την ομαλή λειτουργία της σχολής. Ο σχολάρχης της Ακαδημίας ήταν ταυτόχρονα και ο κύριος καθηγητής των φιλοσοφικών και επιστημονικών μαθημάτων, ενώ παράλληλα με αυτόν στο τμήμα των εγκυκλίων σπουδών φαίνεται ότι αρχικά δίδασκε ο Διαμαντής Ρύσιος (1699-1703), ο Καλλίνικος ο Νάξιος (μέχρι το 1706/7), ο Αντώνιος Βυζάντιος (1706-1711), ο αδερφός του Χουρμούζιος (1711-1714), στη συνέχεια ο Αζαρίας Τζιγάλας (γύρω στα 1714) και τέλος ο Νικόλαος Κριτίας (από το 1714 και εξής).

Παράλληλα είχε και την παιδαγωγική ευθύνη για τη μόρφωση των δύο γιων του Νικόλαου Μαυροκορδάτου, του Κωνσταντίνου (γεν. 1711) και του Ιωάννη (γεν. 1712), οι οποίοι παρέμεναν στην Κωνσταντινούπολη όσο ο πατέρας τους ήταν ηγεμόνας αρχικά της Μολδαβίας και έπειτα της Βλαχίας. Σε επιστολή του (1 Ιαν. 1714) ο Νικόλαος ζητά από τον Ιάκωβο να μην είναι υπερβολικά ήπιος και πράος απέναντι στον μικρό μαθητή του, αλλά να τον επιπλήττει ώστε η οκνηρία του να μεταβληθεί σε αρ-

60. Ο Κωνσταντίνος Α' από Σινάιου, *Βιογραφία...*, ό.π., σ. 354 είναι σαφής στη διατύπωσή του: «παραιτησαμένου τῆς σχολαρχίας τοῦ Γερασίμου, προτροπῇ θερμῆ τοῦ οἰκουροῦντος ὀνόματι Αὐθέντου γηραιοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαυροκορδάτου, καὶ γνώμῃ τοῦ Κλήρου καὶ τῶν ἄλλων, τὴν σχολαρχίαν ἀνείληφεν Ἰάκωβος Μάνος ὁ Ἀργεῖος», πβ. Κωνστ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία...*, ό.π., σ. 430-431.

61. Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Χρονικά της Πατριαρχικής...*, ό.π., σ. 137, και Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 294.

62. Βλ. Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ό.π., σ. 390, 397.

τή.⁶³ Αν λάβουμε υπόψη ότι το 1714 ο Κωνσταντίνος ήταν μόλις τριών ετών, τα σχόλια αυτά δεν είναι δυνατό να αναφέρονται στην εκπαίδευση ενός νηπίου αλλά προφανώς ενός μεγαλύτερου παιδιού, γι' αυτό πρέπει να οδηγηθούμε στην αναθεώρηση της χρονολόγησης της επιστολής αυτής τουλάχιστον μετά το 1719/20, όταν ο Νικόλαος ανέλαβε εκ νέου, μετά την αιχμαλωσία του, την ηγεμονία της Βλαχίας.

Με πρόσκληση του Νικόλαου φαίνεται ότι ταξίδεψε ο Ιάκωβος στο Ιάσιο ή στο Βουκουρέστι μετά τον Αύγουστο του 1714, όταν του απέστειλε τον εγκωμιαστικό λόγο για τον πατέρα του Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Εφόσον τον Αύγουστο του 1716 πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του ηγεμόνα της Βλαχίας η έκδοση του λόγου ως εισαγωγή στα *Ιουδαϊκά* του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι ο Ιάκωβος τον επισκέφθηκε με την ευκαιρία αυτή και παρέμεινε αρκετό χρόνο στο Βουκουρέστι. Βέβαια, τους επόμενους μήνες ακολούθησαν τα συνταρακτικά γεγονότα της σύλληψης του Νικόλαου Μαυροκορδάτου (26 Νοεμ. 1716), της μεταφοράς του στη Βιέννη και η ανάληψη της ηγεμονίας της Βλαχίας από τον μικρότερο αδερφό του Ιωάννη Μαυροκορδάτο (8 Δεκ. 1716).

Η επιστολή προς τον Χρύσανθο (13 Μαρτίου 1717) προφανώς αποτυπώνει αυτήν τη δύσκολη κατάσταση, στην οποία βρέθηκε αιφνιδιαστικά και απρόσμενα ο Ιάκωβος.⁶⁴ Ήταν πλέον, όπως φαίνεται, αποκλεισμένος στην πρωτεύουσα της Βλαχίας για αρκετούς μήνες, καθώς ο νέος ηγεμόνας δεν του επέτρεπε την αναχώρηση από εκεί, ενώ ταυτόχρονα είχε να αντιμετωπίσει ραδιουργίες και μηχανορραφίες εις βάρος του από τους ανθρώπους του περιβάλλοντος του νέου ηγεμόνα. Ζήτησε λοιπόν ο Ιάκωβος τη μεσολάβηση του πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρύσανθου προς τον Ιωάννη Μαυροκορδάτο, ώστε να του επιτραπεί η αναχώρηση και η μετάβασή του στην Κωνσταντινούπολη –(αυτόθι), όπως γράφει–, όπου τότε βρισκόταν ο Χρύσανθος, γιατί δεν μπορούσε άλλο να αντέξει το κλίμα που επικρατούσε εκεί.⁶⁵ Ο Γριτσόπουλος συσχετίζει την επιστολή αυτή με την υποτιθέμενη διδασκαλία του Ιάκωβου στη σχολή του Ιασίου,

63. Βλ. E. Hurmuzaki, *Documente...*, ό.π., σ. 565-566, πβ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 298· Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ό.π., σ. 387.

64. Η επιστολή στον E. Hurmuzaki, *Documente...*, ό.π., τ. 2, σ. 865.

65. Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ό.π., σ. 388.

που όμως αποτελεί δική του μόνο εικασία και δεν επιβεβαιώνεται από τις πηγές, ενώ ο ίδιος ο Ιάκωβος στο τέλος της επιστολής υπογράφει με πικρία ως «ὁ ποτὲ διδάσκαλος», φράση που μάλλον δηλώνει ότι ο Ιάκωβος έχει πολὺν καιρὸ να ασκήσει το διδακτικὸ του ἔργο.⁶⁶

Το αἴτημά του προφανῶς ικανοποιήθηκε και σε λίγους μῆνες βρέθηκε και πάλι «εἰς τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν», ὅπως ἔγραφε τὴν 6η Δεκ. 1718 πρὸς τον Μακάριο Καλογερά, ὅταν ανέλαβε και πάλι τα διδακτικὰ του καθήκοντα.⁶⁷ Και στὴν Πόλη ὁμως ἡ κατάσταση ἦταν δύσκολη, καθὼς ισχυροὶ σεισμοὶ στὶς 14 Μαΐου, 9 και 13 Ιουλίου 1719 συγκλόμισαν τὴν πολιτεία προκαλώντας τὴν κατάρρευση πολλῶν κτιρίων, ἐνὼ πυρκαγιές κατέκαυσαν σπίτια και ἐκκλησίες, ὅπως γράφει ο Ιάκωβος. Το χειρότερο ἀπὸ ὅλα βέβαια ἦταν ἡ ἐπιδημία τῆς πανώλης που ἐνέσκηψε το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του ἰδίου ἔτους ἐξοντώνοντας πολλοὺς («ἢ πανώλης οὐκ ὀλίγους τῶ παρελθόντι φθινοπώρῳ ἀπεθέρισεν») και ὀδηγώντας τους ὑπόλοιπους στὴν ἀπελπισία ὡς πρὸς τὴν εὕρεση καταφυγίου. Ἔτσι και ο Ιάκωβος ἔχασε τον ἀδελφὸ του Παχώμιο ἀπὸ τὴν ἐπιδημικὴ νόσο, ἐνὼ ὁ ἴδιος βίωσε τὴ φρικτὴ ἀπειλὴ ὑποστηριζόμενος ἀπὸ τὴ βαθιὰ πίστη στον Θεό: «Ἐγὼ δὲ ποῦ ἂν φύγοιμι ἐν οὐρανῷ, ἐν Ἄδῃ, ἐν θαλάσῃ [...] πρὸς τὴν κραταιὰν αὐτοῦ σκέπην καταφυγῶν προσέδραμον καὶ χάριτας οὐ τὰς τυχούσας τῶ φυλάξαντί με ὠμολόγησα».⁶⁸ Ἡ ἐπέλαση τῆς ἐπιδημίας τῆς πανώλης στὶς συνοικίες τῆς Πόλης και ἰδιαίτερος στο ἐλληνόφωνο Φανάρι ἀνάγκασε τον πατριάρχη Ἰερεμία Γ', τους ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ και τους πατριαρχικοὺς ἐν γένει κύκλους να μετακινήθουν σε ἀσφαλέστερες περιοχές, ὅπως το Μέγα Ρεύμα, προκαλώντας ἀναστάτωση και πιθανῶς ἀναστολὴ τῆς λειτουργίας τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴν ὄντως τραγικὴ ἀφήγηση του Ιάκωβου.⁶⁹ Ὁ Γριτσό-

66. Τάσος Α0. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ του Γένους Σχολή*, ὅ.π., σ. 301-302.

67. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ἐπιστολαί...», ὅ.π., σ. 141, ἐπιστ. 2.

68. Τὴν ἀσχημὴ αὐτὴ κατάσταση διεκτραγώδησε με γλαφυρότητα σε ἐπιστολές του πρὸς τον πατριάρχη Χρῦσανθο (17 Ιουλίου 1719), που παραθέτει ο Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες...*, ὅ.π., σ. 239 («πολλὰι μεγάλαι και κάλλιστα οἰκίαι κατετεφρώθησαν [...] και ὁ θεὸς ναὸς τῆς Ἐλπίδος πυρὸς ἐγένετο ἐπιβόσκημα»), και τον Μακάριο Καλογερά (αχρόνιστη), βλ. αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ἐπιστολαί...», ὅ.π., σ. 143-144, ἐπιστ. 5.

69. Τὴν ἴδια πληροφόρηση γιὰ τὴν ἐκταση τῆς ἐπιδημίας ἔχουμε ἀπὸ τον Αὐξέντιο, μητρ. Κυζίκου, σε ἐπιστολὴ πρὸς τον Χρῦσανθο (Ιούλιος 1719), βλ. Μανουὴλ Ι.

πουλος αυθαιρέτως και ανακριβώς συνάγει ότι η πιθανή διακοπή των εργασιών της σχολής οδήγησε στην απομάκρυνση του Ιάκωβου από τη σχολαρχία, την Κωνσταντινούπολη και από αυτήν την ζωή εξ αιτίας της επιδημίας.⁷⁰

3. Τα τελευταία χρόνια

Παρά το απότομο και πρόωρο τέλος της πραγμάτευσης του Γριτσόπουλου «ελλείψει πηγών», υπάρχουν τεκμήρια και μαρτυρίες που πιστοποιούν ότι ο Ιάκωβος διατήρησε τη διεύθυνση της σχολής, όπως και το οφφίκιο του υπάτου των φιλοσόφων μέχρι το τέλος του βίου του.⁷¹ Πράγματι, στα 1720 ο Αθ. Κομνηνός Υψηλάντης αναφέρει ότι το σχολείο της Πόλης διήγαγε περίοδο ακμής με τον Ιάκωβο επικεφαλής του φιλοσοφικού τμήματος και τρεις καθηγητές στο τμήμα των εγκυκλίων: «Ἦκμαζε τὸ σχολεῖον τῆς Πόλεως καὶ τὰ μὲν φιλοσοφικὰ παρεδίδοντο παρὰ τοῦ διδασκάλου Ἰακώβου, τὰ γραμματικὰ τῆς α' τάξεως παρὰ τοῦ Κριτίου, τὰ τῆς β' παρὰ τοῦ Δασκαλάκη, ἀνδρῶν τῶντι πολυμαθῶν τε καὶ περιφήμων. Ἦν δὲ καὶ τρίτος εἰς τὰ γραμματικὰ».⁷² Είναι γνωστό επίσης ότι στα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Ιάκωβος αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα με την όρασή του, η οποία βαθμιαία μειωνόταν, ενώ αν πιστέψουμε τον Καισάριο Δαπόντε, πέθανε τυφλός.⁷³ Η επιδείνωση της

Γεδεών, *Πατριαρχικά Εφημερίδες...*, ό.π., σ. 239-240: «Ἐδῶ τὸ θανατικὸν ἄπλωσε παντοῦ, μάλιστα εἰς τὸ Φανάρι εἶναι πολλὴ πανοῦκλα [...] εἰς τὸ χωρίον Μέγα Ἐρεῦμα διὰ τὴν ὥρα εἶναι παστρικά καὶ ἐφευγατίσαμεν ὅλοι, συγγενεῖς τε καὶ φίλοι».

70. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ό.π., σ. 302: στο σημείο αυτό τερματίζεται η πραγμάτευση περί Ιακώβου στην Πατριαρχική Σχολή: «Ἡ ἐλλειψὶς πηγῶν ἐμποδίζει νὰ ἐξαχθοῦν σαφὴ συμπεράσματα». Ο Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Χρονικά της Πατριαρχικής...*, ό.π., σ. 137, θεώρησε ότι παρέτεινε τη διδασκαλία στη σχολή τουλάχιστον μέχρι τον Ιούνιο του 1721, ερειδόμενος στο λήμμα του Δημήτριου Προκοπίου, ο οποίος «τιθείς τον Ιάκωβον μάλλον μεταξύ των ζώντων ώρισε την σχολαρχίαν αυτού παραταθείσαν μέχρι του 1721».

71. Κωνστάντιος Α' ο από Σινάιο, *Βιογραφία...*, ό.π., σ. 354: «ἐσχολάρχησε δὲ διὰ βίου».

72. Αθανάσιος Κομνηνός Υψηλάντης, *Εκκλησιαστικῶν καὶ Πολιτικῶν των εἰς δώδεκα βιβλίον Η' Θ' καὶ Γ' ἤτοι Τα Μετὰ την Ἀλωσιν (1453-1789)*. (Ἐκ χειρογράφου ἀνεκδότου της ιερᾶς μονῆς του Σινά), εκδιδόντος αρχιμ. Γερμανού Αφθονίδου Σιναιῆτου, εν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 315.

73. Καισάριος Δαπόντες, *Κατάλογος ἱστορικός*, στο Κωνστ. Ν. Σάθας, *Με-*

όρασής του μπορεί να χρονολογηθεί, βάσει των αναφορών που κάνει στο πρόβλημα της υγείας του στις επιστολές του προς τον Μακάριο Καλογερά, στις αρχές της δεκαετίας του 1720.⁷⁴ Ωστόσο, παρά το σοβαρό πρόβλημα υγείας, το οποίο αντιμετώπιζε με υπομονή και εγκαρτέρηση, ήταν ιδιαίτερα δραστήριος και συμμετείχε ενεργώς στα διάφορα ζητήματα και στις υποθέσεις, πολιτικές και πνευματικές, που αφορούσαν το Οικουμενικό Πατριαρχείο.⁷⁵ Τέτοια ήταν η περίπτωση του Μεθόδιου Ανθρακίτη, ο οποίος εισήγαγε στη σχολή της Καστοριάς (1719), όπου δίδασκε, νέες φιλοσοφικές αντιλήψεις από τη Δύση, προκαλώντας τον σκανδαλισμό των μαθητών του, ένας από τους οποίους ήταν ο λόγιος ιερομόναχος Ιερόθεος Ιβηρίτης, πρώην μαθητής του Ιάκωβου, ο οποίος τον κατήγγειλε στο Πατριαρχείο. Οι καταγγελίες εξετάστηκαν από τη σύνοδο και η διδασκαλία του καταδικάστηκε ως κακόδοξη (23 Αυγ. 1723).⁷⁶ Στη σύνοδο αυτή ενδεχομένως αναμείχθηκε και ο Ιάκωβος, ως αριστοτελικός φιλόσοφος αλλά και ως μέλος της πατριαρχικής αυλής, καθώς είχε άμεσο ενδιαφέρον –και ίσως συντεχνιακό συμφέρον– να ελεγχθεί η εισαγωγή νέων φιλοσοφικών ή θεολογικών θεωριών στα εκπαιδευτήρια της Ανατολής, ιδίως αν αυτές απέκλιναν ουσιαστικά από τον επίσημο κορυφαίο Αριστοτελισμό της Πατριαρχικής Σχολής.

Για τις λεπτομέρειες της καταδικαστικής για τον Ανθρακίτη απόφασης ενημέρωσε ο Ιάκωβος συνοπτικά τον Μακάριο με επιστολή (1 Δεκ. 1723). Η επιστολή βρίθει απαξιωτικών χαρακτηρισμών για τη διδασκαλία του Μεθόδιου («σαθρά και άπατηλή και βλασφημίας και φληναφίας γέμουσα»), η οποία ωστόσο, όπως παραδέχτηκε ο Ιάκωβος, εξάπατησε

σαιωνική Βιβλιοθήκη..., ό.π., σ. 190, πβ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Χρονικά της Πατριαρχικής...*, ό.π., σ. 138.

74. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Επιστολαί...», ό.π., σ. 145, επιστ. 6 (1 Δεκεμβρίου 1723): «Εἰ δέ σοι διὰ σπουδῆς μαθεῖν ὅπως φέρω τὴν ἀβλεψίαν, ταύτης τὸ πάθος νῦν οὐκέτι μοι δεῖνόν, καίπερ ὄν δεῖνόν. Στέρησις γάρ ἐστι τοῦ ποθεινοτάτου φωτός».

75. Στο ίδιο, σ. 146, επιστ. 7: «καὶ φέρειν μετ' εὐχαριστίας τὸ δυσφορώτατον πάθος τῆς ὀφθαλμίας φιλοσόφους ὑποτίθεται. Ἐμοὶ δὲ τὰ μὲν παρὰ τῆς θείας προνοίας ὅποια ποτ' ἂν ᾗ ἀνασχετὰ κρίνεται, ὡς σωφρονίζοντά με καὶ διορθοῦντα ἐφ' οἷς ἐπλημμέλησα».

76. Τις λεπτομέρειες αυτής της ιστορίας βλ. στην εμπειριστατωμένη μελέτη της Βασιλικής Μπόμπου–Σταμάτη, «Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης και τα τετράδια», στο Βασιλική Μπόμπου–Σταμάτη, *Ιστορικές έρευνας αποτελέσματα: Μαρτυρίες για την ελληνική παιδεία και ιστορικά μελετήματα (16ος-19ος αι.)*, Αθήνα 2002, σ. 305-321.

(«φενακίσασα») επηρεάζοντας πολλούς στην κυρίως Ελλάδα και προκαλώντας αναταραχή στην Εκκλησία. Σε αυτήν την επιστολή δίδονται εν συνόψει τα κύρια σημεία της αυστηρής συνοδικής απόφασης, αλλά και με έκδηλο κυνισμό και ικανοποίηση το άμεσο αποτέλεσμά της: τα βιβλία του/τα («τετράδιά») του παραδόθηκαν στην πυρά εντός του Πατριαρχείου («τὰ συγγράμματα τῆς κακοδοξίας πυρὶ παρεδόθησαν ἐν μέσῃ τῆ πατριαρχικῆ αὐλῆ»).⁷⁷

«Ἡ σαθρὰ καὶ ἀπατηλὴ καὶ βλασφημίας καὶ φληναφίας γέμουσα τοῦ κακο-Μεθοδίου διδασκαλία περὶ τοῦ τὰ μέρη τῆς Καστορίας, ἢ πολλοὺς φενακίσασα καὶ τῶν θολερῶν ναμάτων ποτίσασα καὶ σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν τῶν βλασφημιῶν διδαγμάτων ἐμπλήσασα καὶ τὴν ἄσπιλον τοῦ Χριστοῦ ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν διαταράξασα, ἀλλ' ἔδωκε τὴν ἀξίαν ὁ ταύτης ἐφευρετὴς καὶ εἰσηγητὴς Μεθόδιος παρὰ τῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσῃ ἱερᾷ συνόδῳ τὸ διδασκαλικὸν ἀφαιρεθεὶς ἐπάγγελμα καὶ τὸ διδάσκειν ἐπὶ κρίβαντος καὶ τὸ δέχεσθαι τοὺς λογισμοὺς τῶν ἐξαγορευομένων χριστιανῶν, συγχωρηθείσης δὲ αὐτῷ μόνῃ τῆς ἱερωσύνης μετὰ τοῦ χριστιανὸν εἶναι, οὗ καὶ τὰ συγγράμματα τῆς κακοδοξίας πυρὶ παρεδόθησαν ἐν μέσῃ τῆ πατριαρχικῆ αὐλῆ.
[...] Βυζαντίθεν, αψιγ' Δεκεμβρίου α'.»

Ενεργὴ παρέμβαση τοῦ Ιάκωβου ἐκδηλώθηκε καὶ γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ὅταν γύρω στα 1724 εἶχε προκύψει μιὰ ἀνώμαλη κατάσταση ἐκεῖ, καθὼς με τὴν παρέμβαση τῶν λατίνων μισιοναρίων εἶχαν χειροτονηθεῖ δύο πατριάρχες, ὁ Σίλβεστρος καὶ ὁ φιλοκαθολικὸς Κύριλλος.⁷⁸ Ὁ Μακάριος, τοῦ οὐοῦ τοῦ φήμη ὡς οσίου καὶ λογίου διδασκάλου διατράνω με υπερηφάνεια στὴν Πόλη ὁ Ιάκωβος ὡς παλαιὸς καθηγητὴς του, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὶς ἰδιαιτέρως ἐπαινετικὲς ἐπιστολές του,⁷⁹ ἐστελε

77. Βλ. ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ἐπιστολαί...», ὅ.π., σ. 145-146, ἐπιστ. 6, καὶ σημ. 35. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ιάκωβου εἶναι κείμενο σύγχρονο με τὰ γεγονότα καὶ ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρουσα πηγὴ ἰδίως γιὰ τὴν καύση τῶν βιβλίων, βλ. Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, «Ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης...», ὅ.π., σ. 312, σημ. 24. Το κείμενο ποὺ παρατίθεται ἐδῶ εἶναι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Τσουλκανάκη με λίγες ὀρθογραφικὲς διορθώσεις ἐπὶ τῆ βᾶσει τοῦ κώδ. 40 τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς, τὸν οὐοῦ μελέτησα στὴν ΕΒΕ.

78. Βλ. ἀναλυτικὰ τὰ ζητήματα ποὺ εἶχαν ἀνακύψει στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας στὸν Βασίλειο Νασσοῦρ, Σίλβεστρος, πατριάρχης Ἀντιοχείας (1724-1766) κατὰ τὶς ἀραβικὲς καὶ ἐλληνικὲς πηγές, διδ. διατρ., ΑΠΘ, Θεσσαλονικὴ 1992.

79. Ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ἐπιστολαί...», ὅ.π., σ. 141, ἐπιστ. 2:

στη Συρία, μετά από πρόσκληση του Σίλβεστρου, τον ιερομόναχο Ιάκωβο τον Πάτμιο (τον χειμώνα του 1725), για να ενισχύσει ως ιεραπόστολος και διδάσκαλος το φρόνημα των ορθοδόξων στο Χαλέπι,⁸⁰ γεγονός που είχε ήδη πληροφορηθεί ο γηραιός ύπατος των φιλοσόφων («έγνων και περί τῆς ἀποστολῆς πρὸς Ἀντιόχειαν τοῦ ὀσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κύρ Ἰακώβου») εκφράζοντας την ευχή να επιτύχει στο έργο του.⁸¹ Παράλληλα, ο Ιάκωβος Αργεῖος ανέλαβε να στηρίξει αυτήν την προσπάθεια του Σίλβεστρου, τον οποίο προφανώς γνώρισε κατά την παραμονή και τη χειροτονία του στην Κωνσταντινούπολη (1724), για τη λειτουργία εκπαιδευτηρίου ελληνικών και χριστιανικών γραμμάτων στο Χαλέπι.⁸² Με επιστολή του προς τον Μακάριο (1725/6) εξέφραζε την ικανοποίησή του για το έργο του Ιάκωβου Πατμίου στο Χαλέπι και τον συμβούλευσε να υποστηρίξει παιδαγωγικά τη σχολή αυτή («διὰ γραμμάτων, λογυδρίων, διδασκῶν καὶ ἄλλων τινῶν χρησίμων εἰς ὠφέλειαν καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν»), ικανοποιώντας σχετικό αίτημα του πατριάρχη, που είχε διατυπωθεί με προηγούμενη επιστολή προς αυτόν.⁸³

Η φιλική σχέση του όμως με τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο, ηγεμόνα πλέον της Βλαχίας (1719-1730), δοκιμάστηκε έντονα, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τέσσερις από τις επιστολές που δημοσίευσε ο Αγαμέμνων Τσελίκας.⁸⁴ Σύμφωνα με αυτές τις επιστολές ο Ιάκωβος δεν είχε λάβει επί μακρόν ούτε μονόστιχο γράμμα από τον Νικόλαο, γεγονός που υποδείκνυε, κατά τη γνώμη του, ότι η παλιά αδελφική τους φιλία περνούσε κρίση, προφανώς λόγω κάποιων διαβολών εναντίον του διδασκάλου.

Πολλές φορές ο Ιάκωβος επαναδιατύπωνε τα παράπονά του, καθώς τόνιζε ότι έχουν περάσει δύο χρόνια που δεν έχει λάβει το ετήσιο επίδομά

Ο Ιάκωβος εμνήσθη της ταπεινοφροσύνης και της περιφρόνησης των εγχοσμίων, την οποία επέδειξε ο Μακάριος όταν επέλεξε «τὸν ἀπράγμονα βίον» ἀντὶ «τῆς κενῆς δόξης καὶ τῶν ὑψηλῶν θρόνων», εγκαταλείποντας (1713) τη θέση του αρχidiaκόνου του γέροντος μητροπολίτη Νικομηδείας Παρθένιου († 1714), ο οποίος σκόπευε να τον χρίσει διάδοχό του, και επιστρέφοντας στην Πάτμο, πβ. Αλέξανδρος Τυρναβίτης, *Βίος Μακαρίου Πατμίου*, στο Κωνστ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη...*, ὁ.π., σ. 505-506.

80. Βασίλειος Νασσούρ, *Σίλβεστρος...*, ὁ.π., σ. 194-198.

81. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Επιστολαί...», ὁ.π., σ. 149, επιστ. 9 και Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ὁ.π., σ. 395, επιστ. 4.

82. Βασίλειος Νασσούρ, *Σίλβεστρος...*, ὁ.π., σ. 69-73.

83. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Επιστολαί...», ὁ.π., σ. 151, επιστ. 11.

84. Αγαμέμνων Τσελίκας, «Νέα στοιχεία...», ὁ.π., σ. 389, επιστ. 1, 9, 12 και 13.

του από τον ηγεμόνα και απορούσε, γιατί δεν μπορούσε να δικαιολογήσει τη στάση του. Τελικά, οι σχέσεις των δύο ανδρών αποκαταστάθηκαν, ίσως γύρω στα 1724/5, όπως προκύπτει από τη διατύπωση του Ιακώβου σχετικά με το πρόβλημα της όρασής του, η οποία διαρκώς έβαινε επιδεινούμενη.⁸⁵ Αλληλογραφούσε λοιπόν μαζί του εκ νέου, του έστειλε τις ευχές του για τις γιορτές του Πάσχα και των Χριστουγέννων, τον παρηγορούσε για τον θάνατο μιας κόρης του, η οποία όμως δεν κατονομάζεται. Τέλος, προέτρεψε τους μαθητές της Πατριαρχικής Σχολής να γράψουν στον ηγεμόνα επιστολές για να του εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους για τις ποικίλες ευεργεσίες απέναντί τους και τη γενικότερη χρηματοδότηση του ιδρύματος σε καιρούς οικονομικής δυσκολίας:

«καὶ ἡμεῖς οἱ εὐτελεῖς δοῦλοι οἱ σχολάζοντες ἐν τῷ Μουσειῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπολαμβάνομεν κατ' ἔτος δαψιλῶς καὶ πλουσίως παρὰ τοῦ ἐλέους τῆς εὐεργετικωτάτης σου ψυχῆς [...] Οὐ γὰρ ἂν ἄλλως εἶχομεν παιδείας ἀντιποιεῖσθαι καὶ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς ἐγκρατεῖς γενέσθαι καὶ φιλοσοφίαν μετέρχεσθαι, ἥτις ἐστὶ κόσμος τοῦ νοῦς καὶ τελείωσις.»⁸⁶

Μέσα από τον επιμελημένο αρχαίζοντα λόγο των σπουδαστών της σχολής αναδεικνύονται οι δύο μείζονες σκοποί της αγωγής τους οποίους υπηρετούσε το *Μουσεῖον*, το ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου: η καλλιέργεια και η άριστη γνώση της (αρχαίας) ελληνικής γλώσσας και η σπουδή της (αριστοτελικής) φιλοσοφίας. Με άλλα λόγια, επρόκειτο για μια πραγματική Φιλοσοφική Σχολή, με την κυριολεκτική σημασία του όρου, εκατόν πενήντα περίπου χρόνια πριν από την ίδρυση του πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου στο ελεύθερο κράτος.

Αν και δεν εγκατέλειψε τη διδασκαλία στη σχολή ο Ιάκωβος λόγω των προβλημάτων όρασης, εντούτοις την ίδια περίοδο κλήθηκε από τους πατριαρχικούς κύκλους να τον επικουρήσει ο γηραιός Αντώνιος Σπαντωνής, ο πρώην σχολάρχης και αριστοτελικός δάσκαλος, που όμως απεβίωσε στα 1726.⁸⁷ Φαίνεται ότι την εποχή αυτή η σχολή της Κωνσταντινούπολης κλυδωνιζόταν σοβαρά εξαιτίας εξαιρετικά δυσμενών συγκυριών,

85. Στο ίδιο, σ. 400-401, επιστ. 13: «καὶ μὴ τῇ κατεχούσῃ με διὰ τὴν στέρησιν τῆς ὕψεως ἀθυμῖα ἀθυμίας προστριβέτω προσθήκη».

86. Στο ίδιο, σ. 401-402, επιστ. 15 και 16.

87. Κωνστάντιος Α' ο από Σιναίου, *Βιογραφία...*, ό.π., σ. 355: «ἠγγήσατο τῆς Σχολῆς ὁ [...], μέγας Χαρτοφύλαξ Σπανδωνῆς γέρων ἡδῆ», και Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Μνεία των προ εμού...*, ό.π., σ. 50-51.

πολιτικών, εκκλησιαστικών και οικονομικών, όπως έγραψε ο ίδιος ο Ιάκωβος σε γράμμα του (γύρω στα 1725): «καὶ μάλιστα ἐν τοῖς δυστυχεστάτοις καιροῖς, ἐν οἷς οὐχ ὅπως τὰ ἐν ἄλλαις πόλεσι φροντιστήρια, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν τῇ Κωνσταντίνου ποτὲ περιβόητον κινδυνεύει διαλυθῆναι καὶ παντελῶς σιγηθῆναι». ⁸⁸ Τα τελευταία ἔτη του βίου του Ιάκωβου ἦταν μάλλον επώδυνα λόγω των προβλημάτων υγείας και της αχαριστίας παλαιῶν φίλων του, για την οποία παραπονείται έντονα στις επιστολές του. Αισθανόταν απογοήτευση και αγανάκτηση για τους ανθρώπους αυτούς και την απρεπή συμπεριφορά τους: «τὰ δὲ παρὰ τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀχαρίστων οὐκ ἀνεκτὰ μοι νομίζεται, ἀλλὰ πρὸς ἀγανάκτησιν ἐρεθίζει», και αλλού: «τὴν ὄσσην ἐκ τῆς ἀχαριστίας τῶν πολλῶν ἐνῆν τῇ ψυχῇ μου ἀχλὺν καὶ ἀθυμίαν ὡς ἰστὸν ἀράχνης». ⁸⁹

Παρηγοριά έβρισκε ο Ιάκωβος στη διδασκαλία, όσο του επέτρεπε η κατάσταση της υγείας του, αλλά και στην επικοινωνία με αγαπημένους φίλους και παλιούς μαθητές του, όπως ο Μακάριος Καλογεράς, ο οποίος είχε από το 1713 εγκατασταθεί στη μονή της Πάτμου: «χάριν ἀσκήσεως καὶ σκληραγωγίας τὴν κραναὴν καὶ πετρώδη ταύτην νῆσον εἰς κατοικησιν ἐξελέξω». ⁹⁰ Δεκαπέντε μόνο επιστολές σώζονται από τη μακρά επικοινωνία των δύο ανδρῶν, χρονολογημένες από το 1714 έως το 1735, αποτυπώνουν όμως με ενάργεια τον στενότατο πνευματικό δεσμό τους, τη σύμπνοια των δογμάτων και τις κοινές παιδαγωγικές τους ανησυχίες και προβληματισμούς. Ο Μακάριος φρόντιζε να ενημερώνει τακτικά τον παλιό του δάσκαλο για τα τεκταινόμενα στη σχολή και το νησί του, ενώ ο Ιάκωβος εξέφραζε συχνά την ικανοποίησή του για την πρόοδο της σχολής της Πάτμου, καθώς ἦταν ο παιδαγωγικός καθοδηγητής και μέντοράς της, ο «πάππος» της: «οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἀμέτοχος διαμένω τῆς δόξης καὶ τῶν ἐπαίνων τῆς ὑμετέρας σχολῆς· καὶ γὰρ τῶν ἀγαθῶν τέκνων ἐπίσης πάπποι τε καὶ φύσαντες ἀπολαύουσιν». ⁹¹ Για τον Ιάκωβο η σχολή της Πάτμου αποτελούσε, για τις διδακτικές επιδόσεις των καθηγητῶν και των σπουδαστῶν της, πρότυπο για όλα τα ανώτερα σχολεία του ελληνορθόδοξου πολιτισμικού χώρου, καθώς την παραλλήλιζε με την Αθήνα των αρχαίων φιλοσόφων («ἢ Πάτμος τὰς πάλαι ἀδομένας ἐπὶ παιδεία και

88. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Επιστολαί...», ό.π., σ. 147, επιστ. 7.

89. Στο ίδιο, σ. 146, επιστ. 7, 149, επιστ. 9.

90. Στο ίδιο, σ. 154, επιστ. 14.

91. Στο ίδιο, σ. 143-144, επιστ. 5 (1719).

πλήθος σοφῶν Ἀθήνας ἐπέκρυψεν [...] καὶ νῦν κοινόν ἐστι φροντιστήριον καὶ καταγωγίον τῶν γλιχομένων παιδείας»).⁹² Με ιδιαίτερη ικανοποίηση απευθυνόμενος ο Ιάκωβος στους μαθητές («τῆς ἐν τῇ περιφήμῳ Πάτμῳ σχολῆς») τους ευχαριστεῖ για την εγκωμιαστική επιστολή που του απέστειλαν εν εἶδει επιστολικού γυμνάσματος, κάνοντας ἐπίδειξη ρητορικής («εὐγλωττίας») και («εὐφραδείας»), την οποία καλλιεργούσαν στα μαθήματά τους, τονίζοντας ὅτι οἱ Μούσες τῆς Ἑλλάδος «ἐκ Πιερίας καὶ τοῦ Ἑλικῶνος» βρήκαν πλέον κατοικητήριο στην Πάτμο χάρη στις παιδαγωγικές ικανότητες και τη διδακτική δεινότητα του Μακάριου Καλογερά («μετῳκῆσθησαν αἱ Μοῦσαι τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς Πάτμον· ὁ ἐμὸς Μακάριος ταύτας μετεστείλατο»).⁹³

Ο σεβασμός που εἶχε κερδίσει ο σοφός αριστοτελικός δάσκαλος ἀπὸ τους μαθητές και τους συγχρόνους του ἦταν εμφανής ἕως το τέλος του βίου του. Οἱ μαθητές του ἦταν πολλοί, ἀνάδοχοι τῆς πνευματικῆς και εκπαιδευτικῆς του παρακαταθήκης, εἴτε στην Κωνσταντινούπολη εἴτε διασκορπισμένοι σε πολλές περιοχές τῆς ελληνορθόδοξης Ανατολῆς: αὐθέντες των παραδουνάβιων ηγεμονιών, ὅπως ο Νικόλαος, ο Ιωάννης και ο Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος, ο πατριάρχης Ἱεροσολύμων Παρθένιος, διδάσκαλοι ἢ οφφικιάλιοι τῆς Μεγάλῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ο Αντώνιος Βυζάντιος, ο Νικόλαος Κριτίας και ο Κωνσταντῖνος Ραφαήλ, οἱ διάδοχοί του στο φιλοσοφικό τμήμα τῆς σχολῆς Δωρόθεος Λέσβιος και Ιωάννης ἢ Τζανῆς Λέσβιος, ιερωμένοι διδάσκαλοι, ὅπως ο Μακάριος Καλογεράς, ο Ιάκωβος Πάτμιος και ο Ἀζαρίας Τζιγάλας, λόγιοι διδάσκαλοι, ὅπως ο Διαμαντῆς Ρύσιος και ο Δημήτριος Προκοπίου.⁹⁴ Τελευταία ἐπεισόδια του πολυκύμαντου βίου του σοφοῦ αριστοτελικῦ διδασκάλου εἶναι το σαπφικό ἄσμα που του ἀφιέρωσε σε ἐνδειξη ευγνωμοσύνης ο μαθητῆς του Κωνσταντῖνος Ραφαήλ (1729), ἀλλὰ και το ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα που συνέθεσε προς μεγάλη του λύπη για τον πρόωρο χαμό του ἴδιου του

92. Στο ἴδιο, σ. 152, ἐπιστ. 12.

93. Στο ἴδιο, σ. 152-153, ἐπιστ. 13. Ὅπως ἐπισημαίνει ο Τσουλκανάκης (σ. 136), ἡ μορφή του διδασκάλου Ιάκωβου ἀσκοῦσε ιδιαίτερη γοητεία στην ψυχὴ των μαθητῶν τῆς Πάτμου, καθὼς ἦταν ὁ δάσκαλος του δασκάλου τους, γι' αὐτὸ και με προτροπὴ του Μακάριου τον εγκωμίασαν με ἐπιστολές που του ἀπέστειλαν. Ο Ιάκωβος ἀποδέχθηκε («τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἐπαίνων, γυμνασίας χάριν πραγματευθεῖσαν καὶ ὡς σημεῖον τῆς ὑμῶν πρὸς ἐμὲ εὐλαβητικῆς διαθέσεως») (Τσουλκανάκης, σ. 153).

94. Βλ. ἐνδεικτικὰ Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ του Γένους Σχολή*, ὁ.π., σ. 303.

Κωνσταντίνου ο γηραιός Ιάκωβος ένα έτος αργότερα (1730): «τρεις έτε-
ων δεκάδας μήπω γευσάμενος γάμου, / ὄν κλαῦσεν πᾶσα Βυζαντίς, έπηρί
τε καί φίλου». ⁹⁵ Τελευταίο χρονολογημένο τεκμήριο είναι οι δύο επιστολές
που αντάλλαξαν Ιάκωβος και Μακάριος τον Απρίλιο του 1735. Στην α-
πάντησή του ο Ιάκωβος περιέγραφε τη δυσάρεστη κατάσταση στην οποία
είχε περιέλθει: «ύφιστάμεθα ζημίας καί περιφρόνησιν καί παράβλεψιν». Η
πραγματικότητα ήταν πλέον πολύ σκληρή για τον γέροντα και σχεδόν
τυφλό διδάσκαλο, όπως αποτυπώνεται με πικρία στο παράπονό του προς
τον Μακάριο, που δεν έπαψε να αλληλογραφεί και να τιμά τον μέντορά
του, ενώ ύστερα από λίγους μήνες ο Ιάκωβος δεν βρισκόταν πλέον στη
ζωή (καί τὸ κοινὸν δέδωκε χρέος) (1735/6). ⁹⁶

III

Επιλογικά: Η παιδαγωγική σκέψη του Ιάκωβου

Μέσα στις λίγες σωζόμενες επιστολές προς τον Μακάριο Καλογερά α-
ναπτύσσεται σε αδρές γραμμές η παιδαγωγική σκέψη του Ιάκωβου Αρ-
γείου, την οποία προφανώς ενστερνιζόταν και το γνήσιο πνευματικό του
τέκνο. Για τον Ιάκωβο ο διδάσκαλος είναι κατά κύριο λόγο παιδαγωγός,
καθώς κατά τη διαπαιδαγώγηση των μαθητών του μεταδίδει σε αυτούς
αξίες και αρχές, ώστε να προσαρμοστούν στην –ελληνορθόδοξη– κοινό-
τητά τους και να την συντηρήσουν: «περί τήν σύστασιν τοῦ ὀρθοῦ δόγ-
ματος καί τήν ρύθμισιν τῶν ἡθῶν τήν χριστιανοῖς πρέπουσαν». ⁹⁷ Η προ-
σωπικότητα, η μεθοδικότητα, η επιστημονική κατάρτιση, η διδακτική
ικανότητα και το ορθόδοξο φρόνημα του δασκάλου συμβάλλουν αποφασιστικά στην επιτυχία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τέτοιο πρότυπο
δασκάλου είναι ο Μακάριος «κατ' ἔρωτα φιλοσοφίας καί τῆς καλλίστης

95. Μανουήλ Ι. Γεδεών, «Φαναριώτικα υπομνήματα», ό.π., σ. 377: «Τοῦ ὑ-
πάτου τῶν φιλοσόφων καί διδασκάλου τῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων τῆς ἐν Κων-
σταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου ἐπιτύμβιον εἰς Κων-
σταντῖνον τὸν τοῦ Ραφαήλ, ἀψὶ Ὀκτωβρίου ἰ'»· πβ. καί Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος,
Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή, ό.π., σ. 304.

96. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Επιστολαί...», ό.π., σ. 154, επιστ. 14,
καί σ. 138: «Τον Ιανουάριο του 1737 απεβίωσε και ο Μακάριος».

97. Στο ίδιο, «Επιστολαί...», ό.π., σ. 151, επιστ. 12.

παιδείας τῶν ὀρθῶν δογμάτων τῆς ἐκκλησίας).⁹⁸ Κύριος σκοπός της διδασκαλίας είναι («ἢ προκοπῆ») και («ἢ ἐπίδοσις») των σπουδαστῶν («ἐν τοῖς μαθήμασιν»), η κατάρκτηση με ἄλλα λόγια των γνωστικῶν αντικειμένων και των μορφωτικῶν αγαθῶν στον ανώτερο δυνατὸ βαθμὸ, της (αρχαίας) ἐλληνικῆς γλώσσας, της ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας και της ορθόδοξης θεολογίας.⁹⁹ Ἡ ἴδια συμπλοκὴ των δύο ὁρων –αν δεν αποτελεί λεκτικὴ κοινοτοπία της εποχῆς– εντοπίζεται στο «Σιγίλιωδες γράμμα» του Νοεμβρίου του 1709, με το οποίο κατοχυρωνόταν η χρηματοδότηση της Πατριαρχικῆς Ακαδημίας μέσω υποτροφιῶν σε ἀπορους σπουδαστές ἀπὸ τους τόκους ομολογιακοῦ δανείου που παραχώρησε ο Μαυροκορδάτος λίγο πριν ἀπὸ το τέλος της ζωῆς του στο Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο.¹⁰⁰ Ἡ αποτελεσματικότητά των διδασκάλων, κατὰ τον Ιάκωβο, κρίνεται και τεκμηριώνεται ἀπὸ την ἐπίτευξη αὐτῶν των γενικῶν σκοπῶν: «αἱ τῶν μαθητῶν ἐπίδοσις ἀγαθῶν διδασκάλων τελούσιν ἀποδείξεις και στέφανοι».¹⁰¹ Ἡ πρόοδος των μαθητῶν είναι για τον δάσκαλο η μεγαλύτερη ανταμοιβή: «δῶρον ἔμοιγε παρ' ὑμῶν κρίνεται ἢ προκοπῆ και ἐπίδοσις τῶν αὐτόθι φοιτῶντων».¹⁰²

Ἀπαραίτητη προϋπόθεση εκ μέρους των διδασκάλων για μια επιτυχημένη διδασκαλία είναι («ἢ προθυμία») (= ο ζήλος), («ἢ σπουδὴ και ἢ φροντίς») (= ἡ ἐγνοια, το γνήσιο ενδιαφέρον) και («ἢ συνέχεια») (= η δέσμευση και η συνεκτικότητα της διδακτικῆς διαδικασίας).¹⁰³ Γι' αυ-

98. Στο ἴδιο, σ. 149, ἐπιστ. 9.

99. Στο ἴδιο, σ. 151, ἐπιστ. 11: «ὅπως διατηροῖται αὐτὴν ὑγαίνουσιν ἀεὶ και εὐθυμοῦσαν ἐν εὐημερίᾳ διηνεκεῖ μετὰ μακροβιότητος πρὸς ἐπίδοσιν ἐν τοῖς μαθήμασι τῶν ἀχροατῶν αὐτῆς», και ἐπιστ. 12: «ἔτι δὲ και περὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀχροατῶν εἰς προκοπὴν και ἐπίδοσιν τῶν σπουδάζομένων αὐτῆς μαθητῶν».

100. Δημοσιευμένο στον Ε. Hurmuzaki, *Documente...*, ὁ.π., τ. 1, σ. 415-417, ἰδιαιτ. 416: «ἀφιερῶσας ταῦτα τῇ προκοπῇ και τῇ ἐπίδοσει τῶν ὀρεγομένων σπουδῆς και παιδείας».

101. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ἐπιστολαί...», ὁ.π., σ. 152, ἐπιστ. 12.

102. Στο ἴδιο, σ. 143, ἐπιστ. 5.

103. Στο ἴδιο, σ. 143, ἐπιστ. 4: «και τὴν ἀλγηδὸνα τῆς ποδαλγίας ἀνειμένην και ἐλαφροτέρην εἰσβάλλειν διὰ μακροτέρων διαλειμμάτων δηλώσαντα, και τοῦτο, οἶμαι, τῆς πάντα σοφῶς οἰκονομώσεως θείας προνοίας ἔργον ὄν ὑπάρχειν ὀνησιμώτατον, ὅπως ἢ προθυμία μὴ διακόπτηται και ἢ συνέχεια τῆς διδασκαλίας», και σ. 152, ἐπιστ. 12: «και τὸ πρόθυμον αὐτῆς ἐνδεικνύμενα περὶ τὴν σύστασιν τοῦ ὀρθοῦ δόγματος και τὴν ῥύθμισιν τῶν ἠθῶν [...]. Ἐγνων γὰρ ἐκ τῶν πεμφθέντων μοι ἐκείνων γραμμάτων, ὅσῃν ποιεῖτε τὴν σπουδὴν και τὴν φροντίδα περὶ τὴν ἐπίδοσιν αὐτῶν».

τόν τον λόγο οι δάσκαλοι έχουν την ηθική υποχρέωση να καταβάλλουν κάθε προσπάθεια και να μη φείδονται κόπων και φροντίδας, αλλά να υπερνικούν ακόμη και τα προβλήματα της υγείας τους, όπως ο Ιάκωβος τη μειωμένη όραση και ο Μακάριος την ποδαλγία, ώστε να ωφελήσουν χωρίς διακοπές και περισπασμούς τους μαθητές τους παρέχοντας «ἀφθόνως τὰ Νειλῶα νόματα τῆς διδασκαλίας τοῖς βουλομένοις, κατὰ μίμησιν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος».¹⁰⁴ Από την άλλη, για να επιτευχθούν αυτοί οι γενικοί σκοποί της παιδείας είναι απαραίτητη εκ μέρους των μαθητῶν «ἡ φιλομάθεια». Ὑπό αυτήν την έννοια ο Ιάκωβος στοιχίζεται ιδεολογικά με τον άλλοτε κραταῖο προστάτη του Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, που στα 1690 στον αγώνα για την καθιέρωσή του πρόβαλε την αξία της «φιλομαθείας», η οποία, όπως αναφέρει ο Δημήτρης Αποστολόπουλος, ήταν «μία από τις νέες αξίες που οι Φαναριώτες προβάλλουν απέναντι στα ιστορικά δικαιώματα των «ευγενών»».¹⁰⁵ Τη γενική αυτή και κοινωνικά φορτισμένη αρχή, η οποία αποτελεί εσωτερικό κίνητρο μάθησης και ενεργού εμπλοκής στη μαθησιακή διαδικασία πλαισιώνουν, κατά τη θεώρηση του Ιάκωβου, «ἡ φιληκοῖα» και η προσοχή κατά την ακρόαση των μαθημάτων («προσεκτικώτερον ἀκροωμένοις»)¹⁰⁶ Οι μαθητές πα-

104. Στο ίδιο, σ. 153, επιστ. 13: «Οὐκ οὖν ἀπορῶ τίνα πρῶτον τὸν καθηγεμόνα ὑμῶν τῆς τηλικαύτης ἐπιμελείας ἐπαινέσαιμι ἢ τοὺς διδασκομένους ὑμᾶς τῆς λαμπρᾶς τύχης, ἧς δεῖσθαι φησι Λουκιανὸς τοῖς γλιγομένοις παιδείας, μακαρίζαιμι, ἢ ἀμφοτέρους, τὸν μὲν διδάσκοντα, τὸν πρᾶγμα καὶ ὄνομα Μακάριον, τὸ ἐμὸν σεμνολόγημα, ὡς ἀφθόνως τὰ Νειλῶα προχέοντα νόματα τῆς διδασκαλίας τοῖς βουλομένοις καὶ φθόνου μὴ ἀλισκόμενον κατὰ μίμησιν τῆς τοῦ θεοῦ ἀγαθότητος».

105. Οι απόγονοι, οι «τῶν εὐγενῶν Ἑλλήνων παῖδες» δεν είχαν τότε ως «αξία» την πολυμάθεια αλλά την πολυχρηματία, αντιθέτως ο Μαυροκορδάτος έχοντας περιουσία που δημιουργήθηκε από εκμίσθωση υπηρεσιῶν στην Αυτοκρατορία, ταξίδεψε στη Δύση, μορφώθηκε και επέστρεψε «πρὸς εὐεργεσίαν τοῦ κοινοῦ». Με άλλα λόγια, δεν επισκέφτηκε τη Δύση «ἐμπορίας ἕνεκεν» αλλά «φιλομαθείας». Τις ατομικές του επιδόσεις φιλομάθειες τις επέδειξε ο Μαυροκορδάτος στη νέα Σχολή Μανολάκη διδάσκοντας απέναντι στην παλαιά Πατριαρχική Σχολή, σύμφωνα με την εμβριθὴ ἀνάλυση και τεκμηρίωση του Δημήτρη Αποστολόπουλου, «Διδάσκοντας φυσιολογία...», ὁ.π., σ. 91-99, που αποτελεί κείμενο θεμελιώδες για την κατανόηση της μεταβολῆς που συντελούνταν στην κοινωνία των Ελληνορθοδόξων της Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας.

106. Αρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Επιστολαί...», ὁ.π., σ. 153, επιστ. 13: «Ἡμᾶς δὲ τῆς φιλομαθείας καὶ φιληκοῖας ὑπεράγαμαι καὶ διὰ θαύματος ἄγω, ἐξ ὧν πᾶσα προκοπὴ καὶ ἐπίδοσις τοῖς φιλοπόνως καὶ προσεκτικώτερον ἀκροωμένοις προσγίνεσθαι πέφυκε».

ρακινούνται να καλλιεργήσουν το ενδιαφέρον για τη μάθηση και να ακούνε τις παραδόσεις του δασκάλου τους, να αφομοιώνουν τις διδαχές του και αξιοποιώντας τα σχετικά διδακτικά εγχειρίδια να τις κατακτούν με τη συνεχή εξάσκηση και εφαρμογή τους στη σχολική πράξη, όπως λ.χ. στην περίπτωση της ρητορικής και της επιστολογραφίας συμβούλευε ο Ιάκωβος τους σπουδαστές της Πάτμου: «Μή κατοκνεΐτε τοιγαροῦν συνεχῶς τὰ τοιαῦτα συνθέτειν λογύδρια. Ἡ γὰρ τελειότης ἐν τε λόγοις καὶ γράμμασιν ἐκ τοῦ ἀτελεστέρου πρὸς τὸ ἐντελέστερον γίνεσθαι εἴωθεν».¹⁰⁷

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ι. ΤΣΙΟΤΡΑΣ

---

107. Στο ίδιο, σ. 153, επιστ. 13.

Summary

ΙΑΚΩΒΟΣ ΑΡΓΕΙΟΣ (ca 1660-1736) AT THE PATRIARCHAL ACADEMY OF CONSTANTINOPLE New evidence and answers for an old riddle

Research into the history of the Patriarchal Academy at the beginning of the 18th century has been primarily based on the works of Manuel Gedeon and Tasos Gritsopoulos. These two historians have recorded and reconstructed all the testimonies and information they had gathered about the operation of the Academy. However, the sources at their disposal were extremely scarce for this period in terms of teachers, such as Iakovos Argeios (1660-1736), on whom the present study focuses, and their teaching activities at the School. The aim of this article is to present the new data which emerged from the identification and study of unknown manuscripts as well as from the study of the scholar's personal correspondence. These facts militate against Tasos Gritsopoulos' dominant view that Iakovos was exclusively a home teacher of the Mavrokordatos' family and that his teaching career at the Patriarchal Academy was limited in time (i.e. confined in the years 1707-1715).

In this study I examine and reconstruct all the existing testimonies and evidence that I found on the life and work of Iakovos Argeios, «the supreme of the Great Church philosophers». Through these new data it becomes possible to study and trace the career of Iakovos Argeios at the Patriarchal Academy from the mid-1680s until his death (1736). Iakovos was initially a student in the philosophy course of the Academy (1684), when Antonios Spantones was a professor of philosophy. He completed his studies around 1686/87 and he attracted the interest of his teachers and of the Grand Dragoman Alexandros Mavrokordatos. He subsequently served as tutor to the Mavrokordatos' family (since the beginning of the 1690s) for at least 20-25 years, while almost at the same time he was appointed professor of rhetoric at the Academy. As a prominent professor he delivered two encomiastic addresses to the Ecumenical Patriarchs Kallinikos II (1698) and Gabriel II (1703).

Then, probably in 1702, he was appointed Academy's headmaster

and professor of philosophy. He taught rhetoric theory and practise and Aristotelian philosophy from the textbooks of Theophilos Korydalleus, as evidenced by the manuscripts of his students presented in this article, mainly Antonios Byzantios, Nikolaos Kritias and Azarias Tzigalas: *Physics*, *Logic*, *On the Soul*, *On generation and corruption*. He also received from the Patriarchate the highly-esteemed office of the «supreme of the philosophers» (around 1707-1709), through Mavrokordatos' intervention, as a recognition of his philosophical expertise. He retained this title and remained head of the Academy until the end of his life. From his letters we know that Iakovos was present in Methodios Anthrakites' conviction (1723). He supported in deeds and words the efforts of Silvestros, the Patriarch of Antioch, to establish a Greek and Christian seminary in Aleppo (1724-1726). Unfortunately, the last years of his life were painful due to health problems and the ingratitude of his old friends. Iakovos found solace only in teaching at the Academy and in correspondence with his dear friends and old students, such as Makarios Kalogeras, who had founded a school on the island of Patmos. For the teachers and students of the School of Patmos, Iakovos was their mentor and spiritual guide. In conclusion, Iakovos Argeios had an important influence on the course of the Patriarchal Academy with his long lasting and constant teaching activity. In his time the Patriarchal Academy became a true «Faculty of Philosophy».